

Razprave

Peter Štih

Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja)*

UDK 808.1(091)

UDC 808.1(091)

ŠTIH Peter, dr., red. prof., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SLO 1000-Ljubljana; peter.stih@guest.arnes.si

ŠTIH Peter, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI- 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si

Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja).

Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja).

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (143), št. 1-2, str. 8–51, cit. 157

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (143), No. 1-2, pp. 8–51, 157 notes

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Razprava najprej ugotavlja, da je moderno razumevanje srednjeveških jezikovnih oz. govornih praks odločilno zaznamovalo 19. stoletje, ko se je z nacionalizacijo zgodovine zgodila tudi nacionalizacija jezika. Obstoj modernih jezikov je bil podaljšan daleč nazaj v zgodovino in v tem smislu se je npr. izraz *lingua Sclavonica*, če se je nanašal na vzhodnoalpski prostor, razumelo kot slovenski jezik, čeprav ni takšno razumevanje pri sodobnikih nikoli izpričano. V njihovem predstavnem svetu je obstajal samo en, slovanski jezik, ki je bil skupen različnim slovanskim ljudstvom.

Ključne besede: srednji vek, alpsko-jadranski prostor, jezikovna identiteta slovanskih prebivalcev

* Misli in teze v tej razpravi so bile v precej skromnejšem obsegu in v nemščini prvič predstavljene v referatu *Slawisch, Alpenslawisch oder Slowenisch zwischen Donau und Adria im Frühmittelalter* na mednarodnem simpoziju *Sprache und Identität*, Dunaj, 15.–17. 1. 2009, ki ga je v okviru Avstrijske akademije znanosti (*Österreichische Akademie der Wissenschaften*) organiziral njen Inštitut za srednjeveške raziskave (*Institut für Mittelalterforschung*). Za dragocena opozorila in dopolnila sem hvaležen kolegici dr. Katji Škrubej.

Podlage moderne percepcije starih jezikovnih praks

Vprašanje o tem, kakšen jezik so govorili Slovani, ki so v zgodnjem srednjem veku poselili in nato živeli na ozemlju med avstrijsko Donavo in severnim Jadranskim morjem, je dvojne narave in ima dve plati. Na eni strani gre za to, kako gleda na to vprašanje moderna znanost, znotraj katere je potrebno izpostaviti zlasti jezikoslovje, kot tudi za to, kako je vprašanje časovno zelo oddaljenih jezikovnih in govornih praks ter jezikovnih identitet percipirano v sodobnih zgodovinskih predstavah, ki so na splošno kolektivnem nivoju praviloma precej nacionalno determinirane in (že zaradi tega) tudi precej poenostavljene. Na drugi strani se postavlja nič manj oziroma še bolj pomembno vprašanje o tem, kakšne predstave so o jeziku, ki so ga govorili sami ali njihovi sosede ali pa še bolj oddaljene skupnosti, imeli takratni ljudje. Nanj se seveda navezuje tudi vprašanje o razmerju med jezikom in etnično identiteto; vprašanje torej, koliko je jezik opredeljeval posamezno ljudstvo in koliko je bila njegova identiteta odvisna od jezika.

Na tem področju je predstave srednjeveškega človeka vsekakor najbolj zaznamovalo Sveto pismo. Starozavezni zgodbi o vesoljnem potopu in z njo pozvezana Noetova genealogija na eni strani ter o gradnji babilonskega stolpa na drugi strani (1Mz 9–11), ki je prisposodba ključnega trenutka človeške komunikacijske odtujitve, sta dajali ton srednjeveškemu diskurzu o etnični in jezikovni raznolikosti sveta.¹ Ko Izidor Seviljski v svojih Etimologijah, ki so zopet imele izjemno srednjeveško recepcijo, ugotavlja, da so »iz jezikov nastala ljudstva in ne iz ljudstev jeziki«, ne počne nič drugega, kot da izraža svojo trdno zakoreninjenost v tradicijo Svetega pisma.² Tako kot za njim npr. Regino iz Prüma³ je tudi Izidor pripisal vsakemu jeziku svoje ljudstvo in s tem izpostavil njegov pomen za etnično identiteto in etnično diferenciacijo. Toda hkrati si tudi ni mogel zatiskati oči pred neskladnostjo svetopisemskih predstav z realnostjo življenja, ki mu je vendarle kazala drugačno sliko, v kateri med etničnostjo in jezikom le ni bilo tako usodnega razmerja in na katero je opozarjal že sv. Avguštín s tem, da je vendarle precej več ljudstev kot

¹ O vplivu, ki sta ga imeli zgodbi v srednjem veku, je izjemno obsežno dokumentacijo zbral v svojem monumentalnem delu Borst, *Der Turmbau von Babel*.

² Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* 9, 1, 14: *Ideo autem prius de linguis, ac deinde gentibus posuimus, quia ex linguis gentes, non ex gentibus linguae exortae sunt*.

³ Regino, *Libri duo de synodalibus causis, praefatio*: */.../ diversae nationes populorum inter se discrepant genere, moribus, lingua, legibus /.../*.

jezikov.⁴ Izidor je – ne edini – skušal nasprotje med avtoriteto božje besede in lastnim opažanjem premostiti na način, da je razločeval med izvornim in razvojnim. V tem smislu »je bilo na začetku (ob gradnji babilonskega stolpa, op. P. Š.) toliko jezikov kot ljudstev, kasneje več ljudstev kot jezikov, saj so iz enega jezika izšla številna ljudstva.«⁵ Vsekakor je percepcija, ki jo lahko opazujemo tudi pri drugih srednjeveških avtorjih latinskega zahoda, da je svet sestavljen iz različnih ljudstev, ki se med seboj jasno razlikujejo po zanje specifičnih značilnostih, zahtevala precejšnjo abstrakcijo pa tudi poenostavljanje.⁶

A srednjeveške predstave, po katerih se jezikovne skupnosti pokrivajo z etničnimi in da pripada vsakemu ljudstvu svoj jezik, ki je tako eden glavnih kriterijev za določanje etničnosti, so značilne tudi za svet modernih narodov. Še več. Rečemo lahko, da so ga odločilno zaznamovale in ga v veliki meri celo vzpostavile. Jezik je namreč postal eden od centralnih pojmov nacionalnega diskurza.⁷ Moderni narodi so bolj ali manj vsi opredeljeni tudi oziroma celo predvsem z jezikom. Da sta jezik in narod (ljudstvo) kongruentna pojma in da govori vsak narod (ljudstvo) en – namreč svoj – jezik, sodi med znanstvena prepričanja jezikoslovja in tudi drugih ved 19. stoletja.⁸ Eden najbolj vplivnih in pomembnih nemških jezikoslovcev tistega časa, Jakob Grimm, je npr. to prepričanje izrazil v kratkem stavku, da je ljudstvo (*Volk*) »zapadek ljudi, ki govorijo isti jezik« in tudi v znanstvenem svetu še bolj vpliven in pomemben naravoslovec Alexander von Humboldt je govoril o »nacionalni obliki jezikov«,⁹ medtem ko je bil nekoliko starejšemu Johannu Gottfriedu Herderju jezik ogledalo individualnosti vsakega ljudstva in izraz njegove bitnosti.¹⁰ Njegov sodobnik, Johann Gottlieb Fichte, pa je v znamenitih Govorih nemškemu narodu sploh menil, »da je brez dvoma res, da je vsepovsod, kjer je naleteti na poseben jezik, prisoten tudi poseben narod (*Nation*), ki ima pravico samostojno skrbeti za svoje zadeve in si sam vladati.«¹¹

Takšni nazori, ki so postali del splošne izobrazbe in predstav,¹² so imeli kar najbolj daljnosežne posledice za pogled na zgodovino, saj so odprli pot razumevanju,

⁴ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei* 16, 6: *Ex illis igitur tribus hominibus, Noe filiis, septuaginta tres, uel potius, ut ratio declaratura est, septuaginta duae gentes totidemque linguae per terras esse coeperunt / ... / auctus est autem numerus gentium multo amplius, quam linguarum; nam et in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas novimus.*

⁵ Isidorus Hispalensis, *Etymologiae* 9, 1, 1: *Initio autem quot gentes, tot linguae fuerunt, deinde plures gentes quam linguae; quia ex una linguae multae sunt gentes exortae.*

⁶ Gl. Pohl, *Telling the difference*, str. 17–69.

⁷ Prim. Koppelman, Naton, *Sprache und Nationalismus*; Gardt (Hg.), *Nation und Sprache*.

⁸ Gl. Burke, *Wörter machen Leute*, str. 179 sl.

⁹ Citata po Gardt, *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland*, str. 307, 308.

¹⁰ Gl. Löchte, *Johann Gottfried Herder*, str. 83.

¹¹ Fichte, *Zwölf Rede an die deutsche Nation*, str. 453.

¹² Tako ima npr. Herders *Conversations-Lexikon* 5, str. 293 v geslu o jeziku tudi naslednjo trditev: »Sprache ... im engsten Sinne das bestimmte und ausgebildete Mittheilungsmittel eines Volkes. ... Die Sprache ist also das getreueste Abbild des geistigen Lebens eines Volkes als das Erzeugniß seiner gesammten geistigen Thätigkeit.« Na isti liniji je na mednarodnem statističnem kongresu v St. Petersburgu leta 1872 sprejeto mnenje nemškega statistika Richarda Böckha, da je jezik edini ustrezeni kazalec nacionalnosti; gl. Kosi, *Je bil proces formiranja*, str. 166.

da je *Sprachgeschichte* hkrati tudi *Volksgeschichte*; da torej z metodami primerjalnega jezikoslovja ni možno rekonstruirati samo starih jezikov (leksik), ampak hkrati tudi njim pripadajoča ljudstva. Kasnejša kritika takšnega pristopa, ki je »psevdo-ljudstva lingvistike«, kot jih je poimenoval Wilhelm Mühlmann,¹³ vzpostavil kot realne historične entitete in ki je bil med drugim ena od pomembnih korenin takrat vzpostavljajočega se in v času nacizma tako uničujoče usodnega germanskega mita,¹⁴ je upravičeno opozorila na problematičnost zgolj jezikovnoteoretično opredeljenih ljudstev. Tu je več kot problematičen že sam pojem ljudstva, če ni iz zgodovinskih virov znanega nič o njegovem socialnem ustroju in političnem življenju in se ga določa zgolj na podlagi jezika in/ali arheoloških artefaktov.¹⁵ Poleg tega jezik in ljudstvo nista identična pojma in da pripada vsakemu ljudstvu svoj jezik oziroma v biblijski perspektivi vsakemu jeziku svoje ljudstvo, je zgodovinsko gledano kvečjemu bolj izjema kot pravilo. V metodološkem oziru si z jezikom kot orodjem identifikacije posameznih ljudstev torej ni kaj dosti pomagati, kajti, kot je to npr. izpostavil Jürgen Untermann, »jezik ni nujno korelat etnični individualnosti, niti v pozitivnem smislu – da je vsaki 'etniiji' lasten nezamenljiv jezik – niti v negativnem – da bi bilo dva različna jezika nujno potrebno smatrati kot simptom za dve med seboj različni ljudstvi. Prav tako ni nujno izenačevati jezikovnih sprememb z etničnimi spremembami.«¹⁶

Da so jezik, narod in kultura pojmi z različnimi vsebinami in da se jezikovne, narodne in kulturne skupnosti ne pokrivajo med seboj, spada danes med uveljav-

¹³ Mühlmann, *Ethnogenie und Ethnogenese*, str. 5.

¹⁴ Gl. Wiwjora, *Der Germanenmythos*.

¹⁵ Podrobneje in obširno gl. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung*, str. 113 sl.; Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*, str. 11 sl.

¹⁶ Untermann, *Ursprache und historische Realität*, str. 154. V tem smislu že Wenskus, *Die slavischen Stämme in Böhmen*, str. 32. Poleg znanih primerov iz sodobnega sveta (da pač ni vsakdo, ki govori angleško že Anglež ali francosko Francoz, da govorijo nemško trije narodi, srpsko(-hrvaško) pa najmanj dva, če ne že štirje narodi in da so na drugi strani Švicarji narod, ki govori tri jezike itd.) in iz zgodovine (npr. Goti, Langobardi in galski Franki so celo zamenjali svoj jezik, pa so kljub temu ostali Goti, Langobardi in Franki; gl. tudi zaključni ekskurz o pomenu jezika za slovanske etnične identitete), ki dobro ponazarjajo citiran stavek, naj opozorim še na sicer znamenite »strassburške prisege« iz leta 842 (Nithard, *Historiarum libri IV*, III 5), ki veljajo za prve spomenike nemškega in francoske jezika in ki hkrati odlično ilustrirajo nujnost razlikovanja med jezikovnimi in etničnimi skupnostmi. Nastale oz. izgovorjene so bile, ko sta Ludvik Nemški in Karel Plešasti, sinova 840 umrlega Ludvika Pobožnega in vnuka Karla Velikega, obnovila v znotrajdinastičnem boju za očetovo dediščino zavezništvo proti najstarejšemu bratu in cesarju Lotarju, ki je bilo inscenirano kot javni akt, v katerem sta sodelovali tudi zbrani vojski obeh kraljev. Najprej se je Ludvik obrnil na vojsko svojega brata in v »romanskem jeziku« (*Romana lingua*) prisegel »*Pro Deo amur et pro Christiano populo et nostro commun saluament...* (itd.).«; nato je isto prisego, sedaj namenjeno vojski Ludvika, ponovil še Karel v »nemškem jeziku« (*Teudisca lingua*) »*In Godes minna ind in thes Christianes folches ind unser bedhero gealtnissi...* (itd.).«; Nato sta prisegli še obe vojski, vsaka v svojem jeziku in vsak njen pripadnik zase: »*Si Lodhuuigs sagrament, quae son fradre Karlo iurat, conservat, et Karlus meos sendra de suo part non lostanit, si io returnar non l'int pois...* (itd.).« oz. »*Oba Karl then eid, then er sinemo bruoedher Ludhuuuiige gesuor, geleistit, indi Ludhuuuiig min herro, then er imo gesuor, forbrichit, ob ih inan es ituuenden ne mag...* (itd.).« Čepprav so bili pripadniki obeh vojska Franki, niso govorili istega jezika, niti so se med seboj razumeli.

ljena spoznanja.¹⁷ A ob dejstvu, da so ta in podobna splošnoveljavna teoretska in metodološka opozorila šla v glavnem neopažena in neupoštevana mimo večine tistih, ki pri nas še vztrajajo, da začetek slovanskega jezika v vzhodnoalpskem prostoru pomeni *eo ipso* tudi začetek Slovencev kot posebnega ljudstva, se je strinjati s Konradom Koernerjem, da še na koncu 20. (oziroma na začetku 21.) stoletja v glavnem ne reflektiramo in posledično ne razumemo, kaj se je na tem področju dogajalo v 19. stoletju, ko se je moderna znanost vzpostavljala v nedrjih in tudi v službi nacionalnih ideologij in gibanj.¹⁸

Navezava na jezik, izenačitev jezika in ljudstva, je bila še posebej pomembna za t. i. nezgodovinske narode, kajti predstava in željeni ideal hkrati, da so jezikovna območja navzven ostro zamejeni in navznoter homogeni prostori, je bila eden od glavnih argumentov v njihovem »osvobodilnem boju«. Jezik je tako dobil vlogo ene glavnih argumentativnih podlag v prizadevanjih za politično samostojnost in neodvisnost skupnosti njegovih govorcev.¹⁹ Pogoji, da je jeziku lahko pripadla ta vloga, pa je bila njegova predhodna kodifikacija in standardizacija, ki ga je sploh šele vzpostavila kot »narodni« jezik; najprej seveda zgolj v okviru knjižnega in ne govorjenega jezika. Sprva kot knjižna in nato kot govorna norma je moral biti jezik torej najprej ustvarjen iz obstoječih govorov in v tem kontekstu je jezik lahko razumljen kot umeten konstrukt in v tem kontekstu je bila tudi mišljena večkrat izražena misel, da so številni jeziki, med njimi tudi slovenščina, pravzaprav precej mladi.²⁰ Nenazadnje smo tem procesom priča še danes in zelo ilustrativen primer nam ponuja že kar naša neposredna sosesčina: srbsko-hrvaški jezik, ki je v povojni Jugoslaviji uradno veljal za en jezik, danes ne obstaja več. Razpadel je na kar štiri samostojne jezike, pri čemer je nastala milo rečeno paradoksalna situacija, da je ta jezik uradno mrtev, njegovi govorniki so pa še živi.²¹ Da gre pri teh procesih danes in da je šlo pri podobnih procesih v preteklosti, ko je bil iz množice govorov, ki so jih ljudje dejansko govorili, izbran eden med njimi in določen za standard, s čimer je bil povzdignjen na raven jezika, ostali govori pa degradirani na raven dialektov – da ne govorimo o tem, da so bile na takšen način ustvarjene jezikovne meje, ki

¹⁷ Med slovenskimi zgodovinarji je že Vilfan, *Kulturregion in Nation*, str. 91 sl., opozoril na problematičnost priljubljenega in poenostavljenega izenačevanja med kulturnimi pokrajina-mi (krogi) in narodi (»se praviloma ne pokrivajo«), ki je v veliki meri pogojeno s fiksacijo na samo en narod brez vsakršnega primerjalnega konteksta. Tako imenovane narodne kulture so precej bolj heterogene kot sugerirajo njihova imena in v njih se stekajo zelo različne tradicije in vplivi. V tem smislu bi jih prej lahko imeli za hibridne kulture. Gl. Borgolte, *Migrationen als transkulturelle Verflechtung*, str. 266 sl.; Borgolte, Schneidmüller, *Hybride Kulturen im mittellaterlichen Europa*.

¹⁸ Koerner, *Ideology in 19th and 20th century study of language*, str. 3. Prim. Geary, *Mit narodov*, str. 19–47.

¹⁹ Gl. Hroch, *Das Europa der Nationen*, str. 178 sl.

²⁰ Gl. Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 67 sl.; Geary, *Mit narodov*, str. 36 sl. Gl. tudi op. 75.

²¹ Prim. Greenberg, *Jezik i identitet na Balkanu*. O nacionalizaciji hrvaškega jezika in o naziranju, da gre za poseben, od srbsčine drugačen jezik, je v zadnjih letih večkrat kritično razpravljala Kordić, *Sprache und Nationalismus*; ista, *O naciji, povijesti i jeziku*; ista, *Jezična povijest i formiranje nacija*; ista, *Jezik i nacionalizam*.

jih prej ni bilo – za arbitrarne in v veliki meri tudi politične odločitve, je več kot na dlani.²² »Vprašanja jezika so«, kot je to formuliral Noam Chomsky, v resnici »konec koncev vprašanja moči«, ali kot je bilo to še bolj radikalno povedano: »jezik je dialekt z vojsko in floto.«²³ Vsekakor je mogoče pritrditi Ericu J. Hobsbawmu, da so moderni nacionalni jeziki ravno nasprotje tistega, za kar jih imajo narodne ideologije in mitologije, namreč za prvobitne temelje narodne kulture in okvirje narodne biti.²⁴

Med tiste moderne evropske narode, pri katerih je korelacija med jezikom in njihovo narodno identiteto še posebej izrazita, sodijo tudi Slovenci. Pri tem se je potrebno zavedati, da je pojem *Slovenci* šele v 19. stoletju dobil današnjo narodno vsebino in je ob svoji pojavitvi v 16. stoletju in v kontekstu, ki so ga uporabljali slovenski protestanti, lahko, vendar ne nujno, pomenil jezikovno skupnost tistih ljudi, ki so živeli v različnih (notranjeavstrijskih) deželah, ki so se razlikovali po svojih običajih in navadah²⁵ in ki so tudi govorili različne idiome,²⁶ a katerim so bile namenjene knjige, ki so jih v *slovenskem jeziku* – še enem prvič zabeleženem pojmu takratnega časa²⁷ – zanje prevedli in natisnili domači protestantski pisci s Primožem Trubarjem na čelu. Po nemškem vzoru kulturnega naroda in zlasti pod vplivom Herderjevega razumevanja ljudstva (*Volk*), ki je tako močno vplivalo na narodna

²² O standardizaciji jezikov v evropskem kontekstu gl. Burke, Wörter machen Leute, str. 101 sl.; o standardizaciji južnoslovanskih jezikov v primerjalnem kontekstu pa gl. Peti-Stantić, Jezik naš i/ili njihov.

²³ Za oba citata gl. Grewendorf, Hamm, Sternefeld, Sprachliches Wissen, str. 24.

²⁴ Hobsbawm, Nacije in nacionalizem, str. 67.

²⁵ Primož Trubar je v nemškem predgovoru k hrvaškemu prevodu v glagolici tiskanega prvega dela Nove zaveze leta 1562 tiste pokrajine notranjeavstrijskih dežel, ki so bile poseljene s slovanskim prebivalstvom (=die obere Windische Länder), opisal s sledečimi besedami: *Der oberen Windischen Ländern / gemeines Volck / als die Windischen Märcker / die in Mätlinger Boden / vnnd vmb Newenstatt / Türckfeld [=Gürckfeld, op. P. Š.] / vnnd in derselbigen Gegendt wonen / seind schier auch der Art vnd Sitten / wie die Crobaten vnd Sürffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen geflohen seind. Die am Kharst / vnd in der Graueschafft Görtz vnd Histerreich sitzen / der ein thail halt sich auff Crobatisch / der ander auff Wällisch / mit Sitten vnd Glauben. Wölche aber in Lands Crain / Vndersteyer vnd Kernten sitzen vnnd jr Wohnung haben / die halten sich nach Art vnd Aigenschafft der Teutschen / klaiden sich auch auff teutsch / allein das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopf, Truber, Deutsche Vorreden, str. 210. Gl. tudi Katičić, Ein Ausblick auf die slawischsprachige Völkerwelt, str. 95 sl.*

²⁶ Različne do te mere, da je Jurij Dalmatin dodal svojemu prevodu Svetega pisma zaradi lažjega oz. pravilnejšega razumevanja poseben sinonimni slovar, ki ga je sam sestavil (*REGISTER Nekaterih beféd, katére, Crajnſki, Coroſhki, Slovénski ali Besjázhki, Hervázki, Dalmatinſſki, Iftrianſki, ali Crafhki, fe drugázhi govore*), da bi se »le-ta Slovenſka Biblia le tém bujle inu dajle mej vſemi Slovenci mogla fe saftopiti.« Besede je razvrstil v štiri stolpce z oznakami: [1] *Crajnſki*, [2] *Coroſhki*, [3] *Slovénski ali Besjázhki*, [4] *Harvazhki, Dalmatinſki, Ifstranſki, Crafhki*. Gl. Orožen, Dalmatinov register, str. 196 sl.

²⁷ Vendar seveda v semantičnem oziru tudi vsebina pridevnika *slovenski* (tako kot že omenjenega samostalnika *Slovenci*) ne sovпада s tisto, ki jo ima ta pojem danes. Müller, Temelji slovenskega knjižnega jezika, str. 168 sl., je upravičeno opozoril, da se je izraz *slovenski jezik* v 16. stol. lahko uporabljal v zelo različnih pomenih in obsegih. K vprašanju pomena izrazov *Slovenci* in *slovenski* gl. tudi Müller, Raba imena Slovenci, str. 21 sl.; Makarovič, Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke, str. 48 sl.

gibanja pri Slovanih²⁸ in v središču katerega je ideja o jeziku kot o bitnostnem izrazu naroda, o živi priči oddaljene narodove preteklosti in najmočnejši združevalni in oblikovalni sili naroda, je postal jezik glavno identitetno sidro nacionalizirajočih se Slovencev in njihova glavna identifikacijska koda hkrati: Slovenec je tisti, ki govori slovenski jezik in obratno, kdor govori slovenski jezik, je Slovenec.

Splošno prepričanje, da ima vsako ljudstvo svoj jezik, in Herderjeva ideja o jeziku kot temelju narodne kulture in zrcalu narodove zgodovine, sta imeli v povezavi s takrat uveljavljajočo se jezikovno-primerjalno metodo, po kateri so Slovenci že pred koncem 18. stoletja veljali v takratnem znanstvenem svetu za slovansko ljudstvo,²⁹ še eno pomembno posledico. Kontinuiteta jezika je bila hkrati razumljena tudi kontinuiteta ljudstva in na tej podlagi jezikovne kontinuitete, ki je povezovala jezik alpskih Slovanov z jezikom modernih Slovencev, je lahko Anton Tomaž Linhart († 1795) podaljšal narodno zgodovino Slovencev v zgodnji srednji vek in povezal njene začetke s slovansko naselitvijo v porečja vzhodnoalpskih rek ter s slovansko Karantanijo.³⁰ S tem so Slovenci dobili svojo narodno, to je kolektivno in nepretrgano zgodovino, ki je segala v čas, ki so ga tudi drugi evropski narodi (s podobno konstruiranimi zgodovinami) smatrali za svojo zibelko. S tako vzpostavljeno zgodovino pa so – nič manj pomembno – dobili zgodovinsko legitimacijo za svoje nacionalno oblikovanje in svoj narodni obstoj. Posledica tega novega nacionalnega pogleda na zgodovino, ki je zaradi svojega legitimacijskega pomena za nacionalno ideologijo v slovenskih percepcijah preteklosti še vedno dominanten (ima vlogo, ki jo danes v zgodovinopisju označuje pojem *master narrative* oz. *Meistererzählung*), je bila retrogradna nacionalizacija zgodovine, kar seveda ni nobena slovenska posebnost, ampak splošen pojav mitizirane zgodovine.

Toda pogled z novimi nacionalnimi očali ni projiciral v preteklost samo narodove zgodovine, ampak tudi jezik. Tudi tu smo priča, kot se je izrazil Peter Burke, »nacionalizaciji jezika«, ³¹ po kateri naj bi že v zgodnjem srednjem veku, ali pa še prej, obstajali tisti jeziki, ki so imeli v 19. stoletju narodotvorno vlogo.³² In kot je bil zgodovini z retrogradno nacionalizacijo nadet nacionalni korzet, ki jo je preoblikoval po predstavah nacionalnih ideologij, je projekcija povsem arbitrarno standardiziranih in homogeniziranih jezikov v preteklost povzročila uniformiran in skrajno poenostavljen pogled na množico idiomov, ki so bili dejansko govorjeni in med katerimi je s filološkimi metodami in orodji objektivno nemogoče razlikovati med jeziki in dialekti – ker razlika med jezikom in dialektom pač ni utemeljena v jeziku samem, ampak je determinirana z arbitrarno določenimi pogoji zunaj jezika samega³³ – ter (posledično) tudi vleči jezikovne ali pa dialektalne meje in jih s

²⁸ Sundhaußen, Der Einfluß der Herderschen Ideen; Drews, Herder und die Slaven.

²⁹ Tako je Schlözer, Vorstellung seiner Universalhistorie, na katerega se sklicuje Kopitar, Grammatik der Slavischen Sprache, str. VI, že razločeval med *Wenden* v severni in vzhodni Nemčiji ter *Winden* »im südlichen Deutschland, in Krain, Kärnten, Steyermark und Friaul«.

³⁰ Gl. nazadnje Štih, Linhart kot zgodovinar, str. 291–310.

³¹ Burke, Wörter machen Leute, str. 185.

³² Hroch, Europa der Nationen, str. 60.

³³ Gl. op. 22. Da gre pri razumevanju, kaj je dialekt in kaj jezik, res za arbitrarne odločitve, zelo jasno priča npr. tudi dejstvo, da so še Šáfrik, Kopitar, Čop in celo še kasnejši Miklošič videli

tem klasificirati na način, kot to počnemo danes.³⁴ Pred uveljavitve splošne šolske obveznosti v 18. stoletju kolikor toliko enotnih govorjenih »nacionalnih« jezikov, ki so nekaj drugega kot knjižni jeziki, pač ni moglo biti in jih tudi ni bilo.³⁵

Na podlagi tega na kratko skiciranega idejnega in miselnega ozadja evropske (in znotraj nje zlasti nemške) romantike in nacionalizma, ki ga je slovenska intelektualna elita v habsburški monarhiji zelo hitro recipirala in ga aplicirala na svoje razmere, so bili alpski Slovani brez kakršnih koli težav in v skladu s takrat uveljavljajočimi se znanstvenimi metodami razumljeni kot Slovenci, njihov jezik pa kot slovenski. V izven vsakršnega dvoma vzpostavljenem prepričanju, ki je že v zgodnjem srednjem veku videlo v Slovencih jasno zamejeno, od ostalih razlikujočo se zgodovinsko, etnično, jezikovno in kulturno skupnost z nesporno kontinuiteto, se je zdelo znanstveno povsem oportuno, da se je iste pojme virov razumelo in prevajalo različno. Kjer je bilo iz konteksta razvidno, da se npr. pojma *Sclavi* ali pa *lingua Sclavanisca* nanašata na vzhodnoalpski prostor, sta bila prevajana in razumljena kot Slovenci in slovenski jezik, drugje pa kot Slovani in slovanski jezik.

Najbolj konsekventno je bil ta pristop uporabljen v zbirki virov Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, ki sodi med klasična in temeljna dela slovenskega zgodovinopisja in katerega vpliv na razumevanje slovenske srednjeveške zgodovine je bil temu primeren. V svoji težnji, da se podoba nacionalne zgodovine opre na zanesljive in preverljive vire in s tem dokončno znanstveno legitimira, je imela ta zbirka virov za Slovence podoben pomen kot Monumenta Germaniae Historica za Nemce.³⁶ Ustvarila je možnost, da se na zgodovino pogleda »s slovenskimi očmi« in dobi posledično o njej »slovenski odgovor«.³⁷ Za objavo jo je v prvih desetletjih 20. stoletja pripravil Franc Kos, ki je sicer na Dunaju študiral zgodovino pri takšnih avtoritetah, kot sta bila Theodor Sickel in Ottokar Lorenz, ter slavistiko pri nič manj pomembnem Franu Miklošiču. V Kosovih vzporednih prevodih so tako npr. *Sclavi* Pavla Diakona, ki so se konec 6. in na začetku 7. stoletja bojevali v dolini Drave z Bavarci, prevedeni s Slovenci, medtem ko so *Sclavi* istega pisca in v istem delu, ki so okrog 642 pripluli z vzhodnojadranske obale v Benevent v Italijo, razumljeni kot Slovani.³⁸ Prav tako so npr. bili *Sclavi*, do katerih meje je bavarski vojvoda Tasilo III. leta 769 podaril posest novoustanovljenemu samostanu v Innichenu, prevedeni s Slovenci, tisti *Sclavi*, ki se omenjajo v ustanovni listini

v tem, kar mi danes imenujemo slovanske jezike, zgolj dialekte enega slovanskega jezika; gl. Müller, Raba imena Slovenci, str. 38 sl.

³⁴ Kot dodaten ilustrativen primer lahko navedemo danes kánonsko delitev slovanščine na tri skupine, ki se nam zdi pogojena v naravi stvari same, v resnici pa je le ena od možnih klasifikacij, o katerih so se prerekali v 19. stoletju in je bila dokončno sprejeta šele v 20. stoletju. Gl. Kamusella, The Triple Division of the Slavic Languages.

³⁵ Hobsbawm, Nacije in nacionalizem, str. 65 sl.

³⁶ O pomenu Monumenta Germaniae Historica za oblikovanje pogleda na nemško zgodovino gl. Geary, Mit narodov, str. 33.

³⁷ Tako Hauptmann, Milko Kos, str. 506.

³⁸ Gradivo za zgodovino Slovencev 1, št. 112, 116, 147, 170 (Paulus Diaconus, Historia Langobardorum IV 7, 10, 39, 44).

taistega vojvode za samostan v Kremsmünstru iz leta 777, pa s Slovani.³⁹ Na enak način je bila *lingua Sclavanisca*, ki se omenja v darovnici Otona I., s katero je cesar 970 podelil salzburški cerkvi obsežno posest okrog Lipnice na Štajerskem, razumljena kot slovenski jezik, *Sclavinica lingua*, v kateri je papež Janez VIII. leta 880 dovolil Metodu slovansko bogoslužje, pa je Kos prevedel s slovanskim jezikom itd.⁴⁰

A takšno početje ni bilo omejeno samo na srednji vek in nanj ni bila imuna tudi še precej kasnejša slovenska humanistična znanost, ki je nereflektirano tradirala naprej stare – oziroma ob nacionalizaciji Slovencev novo vzpostavljene – miselne vzorce in je moderno vzpostavljeno pojmovno diferenciacijo in njen semantični pomen (s pojmovnimi pari Slovani/Slovinci in slovanski jezik/slovenski jezik), ki v prednacionalnem obdobju ni obstajala, prenašala nazaj v preteklost.⁴¹ Prevodi starih latinskih ali nemških besedil tako niso bili (samo) prevodi, ampak so dobili že značaj interpretacij, vzpostavljenih ali pa zamejenih z modernimi miselnimi vzorci in predstavami. Naj za ilustracijo povedanega navedem tri dobro poznane primere, nanašajoče se na 16. stoletje.

Prvi je Sigismund (Žiga) Herberstein, ki je v svoji avtobiografiji zapisal, da se je v Vipavi naučil *Windisch*.⁴² Ker gre za kraj, ki ga od 19. stoletja pokriva pojem Slovenija in kjer živijo Slovenci, ki govorijo slovenski jezik, se je zdelo povsem samoumevno, da se je Herberstein v svojem rojstnem kraju naučil slovenščine in tako je bilo to mesto njegove avtobiografije tudi razumljeno in prevajano.⁴³ Toda če pogledamo njegove »Moskovske zapiske«, vidimo, da je Herberstein s pojmom *Windische Sprache* (in z latinsko sopomenko *Slavonica lingua*) razumel jezik, ki so ga govorila najrazličnejša slovanska ljudstva.⁴⁴ Temu jeziku v današnji slovenščini

³⁹ Gradivo za zgodovino Slovencev 1, št. 239, 256 (Die Traditionen des Hochstifts Freising 1, št. 34; Niederösterreichisches Urkundenbuch 1, št. 1).

⁴⁰ Gradivo za zgodovino Slovencev 2, št. 260, 436 (Iohannis VIII. papae registrum, št. 255; D. O. I., št. 389).

⁴¹ Prim. Müller, Raba imena Slovenci, str. 33 sl.; Makarovič, Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke, str. 57 sl. Gl. tudi Kosi, Je bil proces formiranja, str. 154 sl.

⁴² Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein, str. 70: *Da zw Wippach hab ich Teutsch vnnd Windisch, baid Sprachen gelernnet*. Gl. Wakounig, »... hab ich teutsch und windisch gelernnet ...«, str. 45 sl.

⁴³ Npr. Herberstein, Moskovski zapiski, str. 188; Žiga Herberstein, str. 19 (v tem delu, str. 12 sl., kot tudi Tersch, Österreichische Selbstzeugnisse, str. 209 sl., glej o različnih Herbersteinovih avtobiografijah oz. njihovih različnih redakcijah).

⁴⁴ Herberstein, *Rerum Moscoviticarum Comentarii*, str. 32 sl.: *Die Slavonisch / das ist / die Windisch sprach / welche jetzo gemeinlich aber nit recht Sclavonisch genent wird / geht seer weit / Dann derselben sprach gebrauchen sich die Dalmatiner / Bossner / Chrabaten / Isterreicher / zeucht sich lang nach dem Adriatischen Mör / hintz an das Friauler Land / Dise sprach reden auch die Carster / so Lateinisch Carni und Venedigisch oder Wälhisch Carssy genentt werden / Item die Crainer / Khärner untz an die Traa / deßgleichen die Steyrer vier meil unterhalb Grätz / dann nach der Muer hinab / biß an der Donaw / darnach über die Traa und Saw / Die Mysy / Servy / Bulgary welche wir jetzo in gemain die Sirven und Rätzen nennen / und andere vöcker biß gar gen Constantinopl / Darnach die Beham / Lausitzer / Schlesier / Mährer / die Winden an der Waag / uund vil der vöcker von der Waag hindan in Hungern / die Poln / die Reissen / dartzue die Circassen / in fünff pergen gennant / am Schwartzen Mör /*

odgovarja pojem slovanski jezik oz. slovanščina⁴⁵ in zato bi bilo treba tako prevesti tudi zadevno mesto v njegovi avtobiografiji, čeprav bi bilo v vsebinskem oziru nemara najbolj točno reči, da se je znameniti diplomat v Vipavi naučil lokalnega govora slovanskega jezika. Podoben je drugi primer, ki ga predstavlja Jurij Dalmatin in njegov prevod Svetega pisma iz 1584. Že iz omenjenega sinonimnega slovarja, ki ga je dodal svojemu monumentalnemu prevodu, je razvidno, da njegova *Slovenksa Biblia*, ki naj bi bila razumljena med *vsemi Slovenci*, ne odgovarja današnji vsebini teh dveh pojmov,⁴⁶ in tudi njegova *Windische Sprache* v nemškem predgovoru nima enkrat pomena slovenski, drugič pa slovanski jezik, kot so ji ga arbitrarno pripisovali moderni prevajalci,⁴⁷ saj je Dalmatin podobno kot Herberstein povsem jasno definiriral njegovo vsebino, ki se v bistvenem pokriva z diplomatovo.⁴⁸ Istega leta kot Dalmatinov prevod Svetega pisma so izšle tudi Zimske urice Adama Bohoriča, ki so naš tretji primer in kjer se srečujemo s popolnoma identično situacijo, le da tu namesto nemškega nastopa latinski izraz *lingua Slavica (Slavonica)*, ki ga je Bohorič prav tako nedvoumno opredelil.⁴⁹

so man Lateinisch Pontum nennt / wonhafft / Noch sein etliche nach der Elb ab / die zersträet liegen / und Dörffler haben als uberbleibling der Wenden / die derselben ortn etwan gewont haben / die alle bekennen sich Slaven sein. Die Teutschen aber haben im brauch / alle die / so die Slavonisch sprach reden / Wenden / Winden / oder Windische on unterschied zu nennen / so gebrauchen sich auch diser sprach in schriftten und im Gottesdienst die Moldauer und andern anraynenden Wallachen / wiewol dieselben ain andere sprach in gemein haben. Vil wöllen mit schriftten darbringen / das Macedonia auch die Slavonische sprach / die man Syrvisch der orten nent / für jr Muettersprach ye gebraucht und noch brauchen. [v latinski izdaji pa: Slavonica porro lingua, quae hodierno die corrupto nonihil vocabulo Sclavonica appellatur, latissime patet: ut qua Dalmatae, Bosnenses, Chroati, Istrii, longoquoque secundum mare Adriaticum tractu Forumiulii usque, Carni, quos Veneti Charsos appellant, item Carniolani, Carrinthii, ad Dravum fluvium usque: Stirii vero infra Gretzium, secundum Mueram Danubium tenus, indeque Mysri, Servii, Bulgari, aliique Constantinopolim usque habitantes: Bohemi praeterea, Lusacii, Silesii, Moravi, Vagique fluvii in regno Hungariae accolae: Poloni item, & Rutheni latissime imperantes, & Circasi Quinquemontani ad Pontum, denique per Germaniam ultra Albim in septentrionem Vuandalorum reliquiae sparsim habitantes utuntur. Hi etsi omnes se Slavos esse fatentur, Germani tamen a solis Vuandalis denominatione sumpta, omnes Slavonica lingua utentes, Vuenden, Vuinden, & et Vuindisch, promiscue appellant.]

⁴⁵ Tako je seveda *die Windisch sprach* v gornjem odlomku prevedel tudi prevajalec Moskovskih zapiskov v slovenščino: Herberstein, Moskovski zapiski, str. 8.

⁴⁶ Gl. op. 26.

⁴⁷ Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 334 sl.; Pisma slovenskih protestantov, str. 293.

⁴⁸ *Welches vmb desto mehr zubeklagen gewest, das die Windische Sprach, nit in eim winckel verborgen: sondern durch gantze mächtige und viel Königreich (Gleichwol in etliche Dialectos abgetheilt) heutistags im schwung geht. Denn der Windischen sprach nit allein die, so in gantzen Crinland, vnder Steyr vnd Kärnten, sambt den angrentzenden Landen, als Crabaten, Dalmatien, vnd Windischer March, Carst, Metling vnd Ysterreich gessesen, sondern auch Behemen, Polacken, Moscouiten, Reussen, Bosnaken vnd Walachen, vnd auch schier der meiste theil der Völcker, so vnser Erbfeind der Türck, der Christenheit abgedrungen, dieser zeit gebrauchen: Also das auch am Türckischen Hoff, zwischen den andern, in der gantzen Turkey, in gemein, vnd auch in Cantzleyen gebräuchigen sprachen, die Windische auch ein Hauptsprach ist.* Citirano po ponatisu v: Pisma slovenskih protestantov, str. 283.

⁴⁹ Bohorizh, Arcticae horulae succisivae, str. 13 sl. (z vzporednim slovenskim prevodom; prim. Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 356 sl.): *Quantum vero ad amplitudinem Slavicarum*

Če se hočemo torej približati predstavnemu svetu ljudi v 16. (ali katerem koli drugem) stoletju, potem je jasno, da ni mogoče iti po poti, ki jo ilustrirajo primeri in ki kažejo, kako so moderni prevajalci in razlagalci povsem samoumevno ali pa povsem nezavedno polnili stare pojme s sodobnimi vsebinami oziroma celo iste pojme, ki jih je v enem in istem tekstu uporabljal en in isti avtor, razumeli različno: kjer je bilo iz konteksta razvidno, da so mišljeni prebivalci sedanjih slovenskih pokrajin, so uporabili izraz slovenski jezik in označili govorce tega jezika za Slovence, v drugih situacijah pa so istim besedam dali pomen slovanskega jezika in Slovanov. Miselnost, ki stoji za tem početjem, je, da se takratni avtorji »še niso dokopali do točnih diferencirujočih terminov«, ⁵⁰ da vemo torej mi danes bolje od njih, kakšne predstave so imeli o svetu okrog sebe. Namesto da bi pazljivo prisluhnili, kaj nam govorijo, jih učimo, da niso prav razumeli.

Zato ni čudno, da se je v slovenskem zgodovinskem spominu ustalila podoba, po kateri je bila Karantanija razumljena kot država Slovencev, karantanski knezi kot knezi Slovencev, obred ustoličevanja pa je bil razumljen kot izraz slovenske in ne karantanske državnosti. Temu odgovarjajoče je bil tudi tisti prostor, ki so

linguae attinet. Circumferamus nunc licet oculos, et quaquaversum respiciamus, perlustremus Regna, alloquamur gentes ὁμογλώτθες, inueniemus sane, Slavicum dicendi genus, diffundi per maximam mundi partem, si non per vniuersum orbem. Nam, ad Meridiem, totum explerunt illum Sinum Adriaticum, qui etiam ob id sinus Venetus appellatur. ... In Africa ipsa etiam, in qua olim sedem et imperium, Slavi sibi pararunt, non desunt, qui adhuc Slavice loquuntur. In Asia ... Reliqui omnes, tum in Aula Turcici imperatoris, praetoriani videlicet milites, quos Ianizaris appellant, tum quam militant, omnes illi inquam, nostra lingua loquuntur; forma literarum, quam in peculiari tabella expressi et Cyrillicam appelo, omnia prescribunt. ... Ad Arctum et sub Arcto ipso, sunt Moshi seu Moshovitae et Ruteni, omnesque illi, quos Ptolomeus Vendicum Arcticum sinum occupasse scribit. Inter hunc autem sinum Vendicum et Venetum Adriaticum sinum, medii sunt Litvani, Poloni, Bojemi, Lusati vel Wendi, ad utramque Albis ripam: Moravi, Walachi, Rascij et Bulgari plerique. In Austria vero magna pars e sedibus, suis a Tiranno Turca puls, ultra citraque Danubium sunt, qui exercent terram et agros. In inferiori Styria magna pars: inde in specie dicti Slavi (vulgo Besjakos appellant): Et paulo infra, tota Poshega: Tota Carniola nostra, et magna pars inferioris Carinthiae: Chorusci, Histriani omnes, attingentes eam vrbem, quae Pola dicitur, Venetis parens, ab Argonautis, vt Strabo refert, condita. In his inquam omnibus Regnis et eorum partibus populi, Slavi sunt et Slavice loquuntur atque adeo a mari a mare, vno eodemque genere sermonis, Slavico videlicet vtuntur.

Tudi stoletje mlajšemu Valvasorju, Die Ehre, knj. 6, pogl. 1 (2 zv., str. 271 sl.), pomeni »Windische oder Sclavonische Sprache«, ki se je govorila na Kranjskem to, kar nam slovanščina: Jedoch herrschen durchgehends / in allen Theilen derselben [Krain, op. P. Š.] / zweyerley Sprachen / nemlich die Sclavonische (oder Windische) und die Teutsche /.../ es erstreckt sich / in Europa / keine Sprache weiter / als die Windische / oder Sclavonische: angesehen / sie ihren Anfang / von dem Venetianischen Meer nehmend / bis auf die Nord-See / wie auch Seitlings / bis ungefähr an den Portum Euxinum, das ist / biß an das Schwarze Meer (mare maggiore) reicht / und also / in Isterreich / Crabaten / Bosnia / Mähren / Böhmen / Lausnitz / Schlesien / Polen / Littauen / Preussen / Reussen / Moscau / und sy fortan / biß nach Schweden hin / überdas auch in der Bulgarey / und und dort rings umher / ja biß zu Constantinopel geredet werde /.../ Die Windische Sprache wird auch / in Nova Zembla, und andrer Orten / angetroffen. Wie dann Noua Sembla, auf Sclavonisch / oder Crainerisch / so viel heisst / als als Neues Land. In Ungarn / und in der gantzen Türckey / zumal in derjenigen / welche mit Croatien grenztet / und absonderlich auch in Dalmatien / geht diese Sprach / in wollem Schwange.

⁵⁰ Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 91.

ga v vzhodnih Alpah naselili Slovani in je na severu segal do Donave in še čez, razumljen kot naseljitveno področje Slovencev, jezik, ki so ga govorili, pa je seveda bil opredeljen kot slovenski.

Moderno jezikoslovje o jeziku Slovanov med Donavo in Jadranom

Če pustimo ob strani krajevna in osebna imena, veljajo za najstarejšo in hkrati za najpomembnejšo pričo slovenskega jezika znameniti Brižinski spomeniki. Kot je dobro znano, gre za tri tekste, ki so bili okrog leta 1000 v karolinški minuskuli zapisani v kodeks, ki je bil neke vrste škofovski *vademecum*.⁵¹ Kodeks je dal – vsaj njegovo jedro – za svoje osebno cerkveno delovanje sestaviti freisinški škof Abraham († 994), ki je za svojo škofijo leta 973 pridobil obsežno zemljiško posest (kasnejše Škofjeloško gospostvo) na Kranjskem in bil tudi drugače tesno povezan s prostorom, ki so ga v vzhodnih Alpah, predvsem na Koroškem, naseljevali Slovani. Brižinski spomeniki so najstarejši ohranjeni slovanski teksti v latinski abecedi⁵² in so danes hranjeni v Bavarski državni knjižnici v Münchnu (*clm* 6426), kamor so prišli po sekularizaciji 1803 iz Freisinga. Teksti so bili namenjeni za liturgično uporabo in so bili, kot se zdi, deloma prepisani, deloma pa zapisani po nareku, medtem ko naj bi prvotna besedila izvirala že iz 9. stoletja, njihov nastanek pa je povezovati s tradicijo karolinške misijonske politike, ki je upoštevala jezik novo-pridobljenega božjega ljudstva.

V dobrih dvesto letih, odkar je znanstveni svet 1806 prvič izvedel zanje, je o Brižinskih spomenikih nastala že skoraj nepregledna bibliografija, v kateri so raziskovalci prihajali do zelo različnih ugotovitev. Njihov nastanek se je iskalo v koroškem, panonskem, moravskem, slovaškem in slovensko-hrvaškem prostoru oglejskega patriarhata ter se jih povezovalo z misijonsko dejavnostjo Salzburga, Freisinga, Ogleja, hrvaškimi glagoljaši in seveda tudi z delovanjem Konstantina in Metoda v Panoniji in na Moravskem. Temu odgovarjajoče se je skušalo vsaj posredno tudi povezovati jezik Brižinskih spomenikov s katerim od današnjih slovanskih jezikov tega prostora, pri čemer se ni mogoče izogniti občutku, da je na mnoge razlage v teh raziskavah vplivala nacionalna pripadnost ali nacionalna motivacija posameznih raziskovalcev. Toda kljub temu opozarja dejstvo, da se je Brižinske spomenike pripisovalo t. i. staroslovenščini, staroslovaščini, staročeščini, starohrvaščini in starobolgarščini (starocerkvenoslovanščini) na to, da gre pri teh tekstih za jezikovno stanje, ki omogoča vrsto različnih jezikovnih določitev.⁵³

⁵¹ Merodajna izdaja: Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Za sam kodeks *clm* 6426 gl. tudi Daniel, *Handschriften des zehnten Jahrhunderts*, str. 114 sl.; Kurdorfer, *Zgodovinski in literarni pomen*, str. 7 sl.

⁵² Z izjemo štirih kratkih glos, ki so bile s črtalnikom okrog 880 slepo vpisane v *clm* 14008. Fotografija s transkripcijo: *Slawisch-germanische Beziehungen*, str. 143 sl. Gl. tudi op. 144.

⁵³ Kronsteiner, *Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler*, str. 107.

Stanje raziskav na področju Brižinskih spomenikov je danes takšno, da so z njimi povezana številna odprta vprašanja in zelo različna mnenja.⁵⁴ A ne glede na ta nezadovoljivi položaj je hkrati tudi nesporno, da povezuje največ argumentov – in to tako jezikovnih kot zgodovinskih – Brižinske spomenike z (zgornje)koroškim prostorom in s tem s pokristjanjevanjem Karantancev oziroma s cerkveno prakso pri Karantancih ter z jezikom, ki so ga ti takrat govorili. Izhajajoč iz jezikovne kontinuitete, ki je lastna vsakemu jeziku, se zdi zato upravičena umestitev Brižinskih spomenikov v jezikovno tradicijo današnjih govorcev slovenskega jezika in v razvojno linijo predhodnikov tega jezika, kar je kot prvi storil že nihče drug kot Josef Dobrovský, ki je 1811 obvestil za začetke znanstvene slavistike komaj kaj manj pomembnega Jerneja Kopitarja o najdbi Brižinskih spomenikov in mu ponudil njihovo objavo, kajti »bolj se spodobi, da se z objavo najstarejšega odlomka svojega slovstva ukvarjajo rojeni Kranjci, kakor da bi to storil jaz, Čeh.«⁵⁵

A to še ne pomeni, da je jezik Brižinskih spomenikov slovenski jezik in da so Karantanci govorili slovensko. Vodilni slovenski jezikoslovec 20. stoletja in avtor do sedaj edine zgodovine slovenskega jezika (iz 1936!), Fran Ramovš, je svoje raziskave Brižinskih spomenikov strnil v ugotovitvi, da vsebuje njihov jezik poleg oblik, ki jih je imela praslovanščina, tudi že jezikovne novosti, ki so značilne za slovenski jezik.⁵⁶ Konkretno mu je to pomenilo, da je bil jezik alpskih Slovanov, za katerega je tudi skoval pojem alpska slovanščina, »še vedno praslovanski dialekt, ki se je le v maločem razlikoval od tedanjega slovanskega govora Slovanov ob Donavi, za Karpati in v vzhodni Germaniji, vendar tudi sam v sebi ni bil enoten, kakor nikdar nikjer noben jezik ni. /.../ Praslovanski dialekt alpskih Slovanov (je) polagoma in neposredno prehajal v različne dialekte, ki jih kot skupino zase imenujemo slovenski jezik. Edina kolikor toliko enotna skupna izvorna oblika za sedanje slovenske dialekte je označeni praslovanski dialekt; med njimi in to začetno obliko ni kake mlajše skupne oblike, kake 'praslovenščine'; če že kdaj ta izraz uporabljamo, tedaj nam pomeni ali praslovanski dialekt v Alpah ali pa še njegov razvoj do onih dob, ko postanejo slovenske dialektične poteze in splošno slovenski pojavi že dovolj izraziti (nekako doba od VI. do X. stoletja).«⁵⁷ Ob tem je Ramovš tudi ugotovil, da ni zaznati kakšne bistvene jezikovne razlike med alpsko slovanščino in slovanščino na zahodnem Balkanu, da izpričujeta obe področji iste karakteristične jezikovne poteze in da gre za en in isti praslovanski dialekt, ki je segal od Alp preko Krasa globoko na Balkan. Skratka, »slovanski govor v Alpah, na Krasu in na Balkanu (je bil) en sam organizem, ne le ob času prihoda Slovanov v to novo južno domovino, marveč še tudi več stoletij po tem.«⁵⁸ Prav tako po njegovem mnenju ni mogoče ugotoviti, kakšna je bila razlika med tem

⁵⁴ Celotno bibliografijo raziskav do 2003 prinaša Kranjec, Bibliografija, str. 162 sl. Za zgodovino raziskav gl. Pogačnik, Das Schicksal der Freisinger Denkmäler, str. 3 sl.; Grdina, Oris raziskav, str. 154 sl.

⁵⁵ Pis'ma Dobrovškago i Kopitara, št. 51; Toporišič, Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov, str. 11, 15.

⁵⁶ Ramovš, Kos, Brižinski spomeniki, str. 11 sl.

⁵⁷ Ramovš, Kratka zgodovina, str. 22 sl.

⁵⁸ Ramovš, Kratka zgodovina, str. 69.

dialektom in tistimi praslovanskimi dialekti, iz katerih so se v kasnejših obdobjih razvili bolgarščina, ruščina in zahodna slovanščina.⁵⁹

Jezik Brižinskih spomenikov in s tem jezik, ki so ga v zgodnjem srednjem veku govorili karantanski in drugi Slovani vzhodnoalpskega prostora, je bil torej po kompetentnem jezikoslovnem mnenju v osnovi še splošnoslovanski jezik, ki je izkazoval določene dialektalne posebnosti fonetične, morfološke in leksikalne narave, ki zopet niso bile omejene samo na vzhodne Alpe. Ramovševe več kot sedemdeset let stare ugotovitve se skladajo z ugotovitvami sodobnega slovanskega jezikoslovja, ki jih je odlično povzela Hanna Popowska-Taborska in po katerem je slovanski jezik presenetljivo dolgo ohranil enotno podobo. Ta enotnost se je kazala na morfološkem in še zlasti na fonetičnem področju, kjer je do glasovnih inovacij in s tem do diferenciacij začelo prihajati šele v drugi polovici 1. tisočletja v času slovanske disperzije, medtem ko so razlike v leksiki razumljivo obstajale že prej, pri čemer se ta zgodnji leksikalni dialektalizem razlaga s stiki praslovanščine z različnimi indoevropskimi jeziki kot tudi z realno različnimi okoliščinami, v katerih so živele različne slovanske skupine in ki so se nujno odrazile tudi v jeziku.⁶⁰

A na drugi strani so prav te leksikalne razlike napeljevale Franceta Bezlaja – ki je kot etimolog posvečal največ pozornosti prav leksiki in onomastiki – na misel, da se je že v slovanski pradomovini razvila določena narečna diferenciacija in »da s stališča leksikologije skoraj ni več mogoče dvomiti, da tako imenovana alpska slovanščina ni bila neki enoten praslovanski dialekt, ampak mešanica različnih plasti, ki pa so bile ves čas izpostavljene južnoslovanskemu vplivu.«⁶¹ Bezljaj na drugem mestu sicer pravi, da je potrebno »rojstvo slovenščine /.../ postaviti v dobo slovanske naselitve v Alpah«, a pri tem misli zgolj to, da je »izrazni fond, ki so ga Slovani prinesli s seboj, ostal temeljni kamen kasnejše slovenščine.«⁶² Kakor je ta dedukcija povsem logična, pa hkrati vendarle ni nujen tudi Bezlajev zaključek (ki je hkrati na splošnem nivoju prevladujoča predstava), da se zgodovina slovenščine začne z naselitvijo Slovanov v vzhodne Alpe konec 6. stoletja: besedišče, ki so ga Slovani prinesli s seboj v vzhodne Alpe, predpostavlja – in nobenega dvoma ni, da je temu bilo tako –, da je obstajalo že pred njihovo naselitvijo v ta prostor. S stališča jezika (ali nemara točneje govorov), ki so ga govorile slovanske skupine v trenutku njihove naselitve v vzhodne Alpe, se ni glede na predhodno stanje spremenilo prav nič. Slovanski izrazni fond, ki je bil uvožen v vzhodne Alpe, je moral obstajati že pred tem, saj ga drugače ne bi bilo mogoče importirati in s sklicevanjem na njega bi torej rojstno uro slovenskega jezika lahko brez težav pomaknili še precej bolj nazaj v preteklost, le njegova kontinuiteta ne bi bila vezana na en sam bolj ali manj točno določen prostor. Ni potrebno posebej poudarjati, da nas takšen način

⁵⁹ Ramovš, *Kratka zgodovina*, str. 58, 69.

⁶⁰ Popowska-Taborska, *Zgodnja zgodovina Slovanov*, str. 88, 102 sl., 105 sl., 119, 136, 158; ista, *The Slavs in the Early Middle Ages*, str. 91–96. Gl. tudi Holzer, *Die Einheitlichkeit des Slavischen*, str. 55–89. Holzer, n. d., str. 57, razlikuje med praslovanščino (Urslavische) in skupno slovanščino (Gemeinslavische); enotnost prve naj bi razpadla okrog 600, enotnost druge pa šele okrog 1200.

⁶¹ Bezljaj, *Slovenščina v krogu slovanskih jezikov*, str. 308.

⁶² Bezljaj, *Predslovanski ostanki v slovanščini*, str. 132.

postavljanja stvari lahko kaj kmalu pripelje do absurdne situacije, da bi, tako kot to počno zagovorniki različnih avtohtonističnih teorij, začetke slovenščine začeli iskati v predzgodovinskih obdobjih.⁶³ Na takšen način začetkov slovenščine ni mogoče opredeliti, niti jih iskati.

Zdi se, da je do Bezlajeve rojstne ure slovenščine ob slovanski naselitvi v vzhodne Alpe kritičen tudi Marc L. Greenberg, ki tedanji jezik alpskih Slovanov označuje zgolj kot »hipotetični konstrukt praslovenščina.«⁶⁴ Greenberg, ki pri svojih raziskavah zgodovinskega glasoslovja slovenskega jezika izhaja iz sodobnih teoretskih in metodoloških pristopov in se v svojih ugotovitvah v mnogočem oddaljuje od tradicionalnih razlag slovenskih glasovnih sprememb,⁶⁵ zagovarja na splošnem nivoju pomembno metodološko stališče, »da je iluzorno pričakovati neposredno povezavo med prajezikom in njegovo moderno obliko, saj se narečja v daljšem zgodovinskem obdobju preuredijo, izumrejo, preoblikujejo, medsebojno vplivajo; posamezne inovacije se lahko začnejo, hitro razširijo ali pa tudi ne, včasih pa se njihov vpliv tudi obrne v nasprotno smer. V najboljšem primeru lahko pridemo do širokih posplošitev o diahroniji določenega jezikovnega področja /.../ pri tem pa se moramo zavedati, da te posplošitve ne morejo zajeti zapletenosti, ki jo jezikovni pojavi izpričujejo.«⁶⁶ Na konkretnem nivoju pa dokazuje, da je bilo »bodoče slovensko ozemlje« poseljeno z govorniki različnih praslovanskih narečij, med katerimi na podlagi različnih izoglos ugotavlja samo eno otipljivo mejo, ki je v grobem presekala slovensko ozemlje po Savi in se je nadaljevala tudi na današnjem hrvaškem ozemlju. Slovenski jezikovni prostor se je nato oblikoval postopoma v dolgoročnem procesu s povezovalnimi spremembami, »ki so imele osnovo v praslovanskih in južnoslovanskih spremembah.«⁶⁷

Tudi Otto Kronsteiner po temeljiti analizi alpskoslovanskih osebnih imen zaključuje, da je v slovanščini vzhodnoalpskega prostora do 11. stoletja mogoče prepoznati le malo tistega, kar bi bilo lahko označeno kot specifično slovensko – in v tem smislu je na drugem mestu označil »staroslovensko jezikovno področje« za *quasi una fantasia* ter opredelil »staroslovenščino« zgolj kot »cerkveni jezik na slovenskem delu salzburške cerkvene pokrajine.«⁶⁸ Hkrati tudi ugotavlja, da je bil vzhodnoalpski prostor v tistem času jezikovno heterogen prostor v smislu, da so se v njem srečevali in brez jasnih meja prepletali nekateri jezikovni elementi, ki so bili v lingvistiki opredeljeni kot zahodno- in južnoslovanski. Nadalje ugotavlja v jeziku tega prostora fonetične, morfološke in imenskotipološke lastnosti, ki druge niso poznane. In samo v tem oziru se mu je vzhodnoalpski prostor tudi kazal kot samosvoj, to je alpskoslovanski jezikovni prostor.⁶⁹ V nobenem primeru pa ni mogoče, kot to ob povzemanju Kronsteinerjevih ugotovitev dodaja Heinz-Dieter Pohl, »videti

⁶³ Gl. pregled pri Štih, Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih!, str. 66–80.

⁶⁴ Greenberg, Glasovna podoba slovenskega jezika, str. 169.

⁶⁵ Gl. predvsem Greenberg, Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika.

⁶⁶ Greenberg, Glasovna podoba slovenskega jezika, str. 168 sl.

⁶⁷ Greenberg, Glasovna podoba slovenskega jezika, str. 173.

⁶⁸ Kronsteiner, Wem gehören die Freisinger Denkmäler, str. 4.

⁶⁹ Kronsteiner, Die alpenlawischen Personennamen, str. 191 sl.; isti, Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler, str. 106.

alpskoslovanski prostor v svoji celoti kot 'slovenski'.« Po mnenju slednjega je tudi anahronistično govoriti v 9. ali 10. stoletju o neki »staroslovenščini«, saj se nekateri za slovenščino tipični refleksi pojavijo šele po letu 1100.⁷⁰

Podobno opozarja v zadnjem času tudi Georg Holzer, da slovanskemu jeziku, ki je bil govorjen v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku, v jezikoslovnem oziru ni mogoče zarisati mej, niti ga zamejiti nasproti drugim slovanskim jezikom oziroma dialektom, ki so bili govorjeni v češko-moravsko-slovaškem ali pa v panonsko-hrvaškem prostoru. Edino možnost za kaj takšnega vidi samo na sociolingvistični ravni, in sicer v smislu, da naj bi slovanski jezik znotraj bavarskega Vzhoda (i. e. Vzhodne prefekture) kot posebne politične entitete in pod vplivom bavarščine in frankovsko-bavarskega oblastnega, pravnega in gospodarskega reda dobil nekatere posebnosti na področju leksike in semantike. Vpeljava bavarskih zemljiških gospostev naj bi ustvarila kulturni prostor, »ki se razteza od Spodnje Avstrije do Istre, ki je slovanskemu jeziku v njemu vtisnil svoj lasten, karakterističen pečat in se izrazil v besednosemantični izoglosi.«⁷¹ Samo na tem nivoju je po Holzerjevem mnenju mogoče meniti, da so Slovani med Waldviertlom in zaledjem istrskih mest govorili isti jezik oziroma dialekte istega jezika – slovanščino bavarskega Vzhoda (*das Slawische des bairischen Ostlandes*), ki bi jo bilo z ozirom na to, da je moderna slovenščina njen edini in zadnji preostanek, možno imenovati staroslovenščina.⁷² K temu je ne glede na zanimivost pristopa pripomniti, da je zelo problematično že Holzerjevo metodološko izhodišče, ki izenačuje politične oziroma celo samo upravne meje z jezikovnimi. Te meje se še danes, v času nacionalnih držav, praviloma ne pokrivajo, toliko manj je to verjetno za zgodnji srednji vek. Tudi ne drži, da je moderna slovenščina edini in zadnji preostanek slovanščine, ki je bila govorjena znotraj bavarskega Vzhoda (*Ostland*). Vanj je bila namreč vključena tudi Slavonija in celo hrvaško ozemlje južno od Save,⁷³ tako da se tudi jezik, ki je danes opredeljen kot hrvaški, v enem delu neposredno navezuje na t. i. slovanščino bavarskega Vzhoda. Poleg tega je nekaj leksikalnih in semantičnih posebnosti, ki se ne kažejo tudi v fonetiki in morfologiji, verjetno še premalo, da bi lahko to slovanščino opredelili že kar kot samostojen jezik; predvsem pa ta »jezik« ni utemeljen v sebi samemu, ampak z ozirom na bavarščino.

Čeprav se mnenja jezikoslovcev ponekod med seboj zelo razlikujejo, je kljub temu na podlagi povedanega možno povzeti, da naziranje, po katerem je bil v zgodnjem srednjem veku v vzhodnih Alpah že govorjen *poseben slovanski jezik*, pa naj ga imenujemo slovenski, praslovenski, staroslovenski ali pa alpskoslovanski, jezikoslovno ni utemeljeno.⁷⁴ V bistvu aplicira takšno razumevanje po eni strani

⁷⁰ Pohl, *Die Linguistischen, historischen und juridischen Voraussetzungen*, str. 8, 9.

⁷¹ Holzer, *Zur Sprache des mittelalterlichen Slaventums*, str. 61.

⁷² Holzer, *Zur Frage der Nordgrenze*, str. 27 sl., zlasti 30 sl.

⁷³ Gl. Wolfram, *Grenzen und Räume*, str. 218 sl.

⁷⁴ Tu velja še enkrat spomniti na Ramovševo opozorilo (*Kratka zgodovina*, str. 23), da neke »praslovenščine« ni bilo in da je šel razvoj v slovenske dialekte neposredno iz praslovanskega dialekta, ki je bil govorjen v vzhodnih Alpah (in na zahodnem Balkanu), in da če že uporabljamo izraz »praslovenščina«, tedaj pomeni to ali praslovanski dialekt v Alpah ali pa razvoj tega dialekta »do onih dob, ko postanejo slovenske dialektične poteze in splošno slovenski pojavi že dovolj izraziti.«

v starejša obdobja moderne predstave o jezikih, ki so determinirane z modelom enotnega in geografsko jasno zamejenega knjižnega oziroma »nacionalnega« jezika; ta pa se je začel uveljavljati šele z njegovo kodifikacijo in standardizacijo (ter s tem tudi homogenizacijo) v glavnem od 16. stoletja naprej in je na svoj način umeten konstrukt oziroma invencija ter je v do tedaj obstoječi jezikovni pokrajini lahko pustil tudi skrajno negativne posledice.⁷⁵ Po drugi strani pa gre pri teh aplikacijah poznejših stanj in razmer v zgodnejša obdobja za to, da so bili prvi znaki pojavitve posameznih jezikovnih inovacij, ki so *napovedovale* nastanek določenega jezikovnega ozemlja in so kasneje kot del sistemske celote opredeljevale določen jezik oziroma njegove dialekte, razumljeni že kar kot znaki pojavitve novih jezikov kot takih. V tem smislu so tudi Brižinski spomeniki lahko bili opredeljeni kot najstarejši spomenik slovenskega jezika, čeprav jezik, v katerem so bili zapisani, okrog leta 1000 zagotovo še ni bil slovenski.

Z jezikoslovnega stališča lahko torej v najboljšem primeru rečemo, da so Slovani vzhodnoalpskega prostora govorili poseben dialekt oziroma različne dialekte slovanskega jezika, čeprav je potrebno tudi to izjavo omejiti z opozorilom, da je ta dialekt (dialekte) nemogoče zamejiti nasproti drugim slovanskim dialektom⁷⁶ in da tudi znotraj sebe obravnavani jezikovni prostor ni bil enoten, ampak so se, kot kaže potek posameznih izoglos, ki so na zelo različne načine sekale vzhodnoalpski prostor, jezikovne posebnosti in s tem značilnosti spreminjale od pokrajine do pokrajine, da ne rečemo od kraja do kraja. Gre za pojav, ki je v jezikoslovju opredeljen kot dialektalni kontinuum in označuje kontinuirano, mehko in z jasnimi mejami neopredelljivo prehajanje enega dialekta v drugega.⁷⁷ To pomeni, da je bil vsak

⁷⁵ Stranski učinek oziroma negativna posledica jezikovnega standardiziranja in uniformiranja je namreč bila, da so bili številni govorniki idiomov, izmed katerih je bil eden (ali več njih) izbran za osnovo knjižnega jezika, degradirani na raven dialektov in da so v skrajnem primeru pod pritiskom »standardne« rabe izginile celotne (ustne) jezikovne tradicije. Prav ta arbitrarnost pri določanju knjižnega jezika je v ozadju oznake Franceta Bezljaja, Eseji o slovenskem jeziku, str. 49, da »je knjižna slovenščina umeten jezik, v katerem se je vse od pisave in izreke do gramatične strukture prilagodilo, lahko bi rekli nekakšnemu idealnemu slovanskemu stanju«, saj načela knjižnega jezika (na splošno) »niso vedno v skladu z razvojnimi procesi v živem jeziku« (n. d., str. 75).

⁷⁶ To stanje npr. dobro potrjujejo jezikovne raziskave avstrijskega podonavskega prostora, kjer se je poskus opredelitve ohranjenih onomastičnih in toponomastičnih sledov v zgodnjem srednjem veku tam prisotnega slovanskega govora k južno- ali zahodnoslovanski jezikovni skupini izkazal za neizvedljiv. Davne jezikovne realnosti se pač ni dalo stlačiti v moderen model in kalup. Gl. Kronsteiner, Kartographische Darstellungen, str. 13; Holzer, Zur Frage der Nordgrenze, str. 29; Herrmann, Die Slawen in Deutschland, str. 50.

⁷⁷ Pojav je zelo ilustrativno opisal Porzig, Das Wunder der Sprache, str. 220: »Wenn wir aber nun nach den Grenzen dieser engeren Gemeinschaften [Dialekte, op. P. Š.] fragen, stoßen wir auf die merkwürdige Tatsache, daß solche Grenzen in der Wirklichkeit, im Gelände, nicht zu finden sind. Wenn wir zum Beispiel von Thüringen nach Oberbayern wandern, kommen wir durch drei Dialektgebiete, die sich in ihren reinen Formen scharf voneinander abheben: das thüringische, das fränkische und das bayrische. Aber nirgends auf unserer Wanderung kommen wir in ein Dorf, das sich mit seinen Nachbardörfern nicht verständigen könnte oder sich auch nur in seiner Sprachweise für uns merklich von ihnen unterscheidet. Trotzdem merken wir in Nürnberg, daß man dort ganz erheblich anders spricht als in Erfurt, und in München, daß wir uns wieder in einer ganz anderen Sprachgemeinschaft befinden. Offenbar haben sich kleine Unterschiede, die einzeln an Ort und Stelle unserer Aufmerksamkeit entgangen sind, auf größere Entfernungen so gehäuft, daß sich schließlich völlig abweichende Sprachweisen ergeben haben.«

slovanski dialekt hkrati tudi prehodni dialekt med njemu sosednjimi, medsebojno pa nasproti ležečimi dialekti.⁷⁸ Skratka, če za *govore*, ki so jih govorili Slovani v vzhodnih Alpah – in v enem od njih so bili najverjetneje zapisani tudi Brižinski spomeniki – uporabimo pojem *jezik*, potem se zdi z jezikoslovnega stališča gotovo bolj primerno ta jezik označiti za slovanski kot slovenski jezik.⁷⁹

Predstave o jezikovnih razmerah med srednjeveškimi Slovani pri sodobnikih

Sodobne predstave, kjer je še vedno čutiti idejno in miselno ozadje, zraslo iz časa oblikovanja modernih evropskih narodov, ter sodobni jezikoslovni pogledi, ki izpeljujejo svoje velikokrat zelo različne zaključke iz postulatov moderne znanosti, se vprašanja in razumevanja starih jezikovnih razmer in starih jezikovnih praks dotikajo vsaka na svoj specifičen način. Za bolj celovit pogled na obravnavano problematiko pa si je nujno potrebno zastaviti tudi vprašanje, kako so jezikovno situacijo razumeli in dojemali tisti, ki so živeli v času Karantanije ali pa Brižinskih spomenikov. Samo jezikoslovje pravzaprav niti ne more v celoti odgovoriti na vprašanje, kakšne jezike so včasih govorili, ker to ni zgolj filološko vprašanje, ampak tudi ali pa celo predvsem (kulturno)zgodovinsko vprašanje. Pri njem namreč ne gre samo za ugotavljanje in evidentiranje jezikovnih dejstev, ki jih nato lahko na podlagi sodobno vzpostavljenega pojmovnega aparata klasificiramo v kategorije, kot so npr. jeziki in dialekti, ki so nastale šele v novejšem času, ali pa so takrat dobile svoje jasno določene vsebine in so zato za srednjeveško dožemanje sveta irelevantne. Če hočemo bolje razumeti zgodnji srednji vek in takratno jezikovno situacijo, si je potrebno torej zastaviti tudi vprašanje, kakšne predstave in zaznave je imel (zgodnje)srednjeveški človek o jezikovni pokrajini, v kateri je živel in ki ga je obdajala. Vprašanje, ki nas torej zanima, je, kaj nam o tem govorijo zgodovinski in ne jezikovni viri.

Med temi je na prvem mestu spomniti na v literaturi že velikokrat navedeno mesto iz v starocerkvenoslovanščini napisani *Žitje Metodija*, ki govori o začetku bizantinskega poslanstva pri Moravanih. Ko je namreč prosil leta 862 moravski knez Rastislav cesarja Mihaela III., naj mu pošlje škofa in učitelja, ki »bi nam v našem jeziku pravo vero razložil«, ⁸⁰ je bizantinski cesar poslal Konstantina in Metoda z utemeljitvijo: »Vidva sta namreč Solunčana, a Solunčani vsi čisto slovansko govore.«⁸¹ Utemeljitev podrazumeva jezikovno enotnost Slovanov, ki je bila ena od glavnih podlag za misijonsko delovanje solunskih bratov in za njuno zgodovinsko vlogo: omogočila je nastanek enega slovanskega knjižnega jezika.

⁷⁸ Holzer, Zum gemeinslawischen Dialektkontinuum, str. 87–102. Ilustracijo tega pojava na »slovenskem« primeru gl. pri Holzer, Zur Frage der Nordgrenze, str. 28–29.

⁷⁹ Pohl, Die *Slavia submersa* in Österreich, str. 125–150; isti, Unsere slowenischen Ortsnamen, str. 67 sl., 113 sl., meni, da je najbolj upravičeno jezik Brižinskih spomenikov označiti kot karantanska slovanščina oz. karantanščina, v kateri vidi enega od »gemeinslawischen Dialekte« srednjega veka.

⁸⁰ Vita Constantini XIV 3.

⁸¹ Vita Methodii V 8. Gl. Grivec, Slovanska blagovestnika, str. 50 sl.

Ta izjava v *Žitjah Metodija*, v tekstu, ki je nastal kmalu po Metodovi smrti 885 še na Moravskem in katerega avtor je bil Metodov učenec, morda Kliment Ohridski († 916),⁸² je pomembna predvsem zato, ker gre za neke vrsto samoizjavo in lastno oznako, izvirajočo iz kroga tistih ljudi, ki so pripadali slovanskemu jeziku, ga govorili in ga v starocerkvenoslovanščini pisali ter ga zato kar najbolje poznali. To je torej visoko kvalificirana izjava, ki povzema zaznavo tistih, ki so iz lastne izkušnje poznali razmere med različnimi skupinami Slovanov. V izjavi se tako zrcali sočasno dožemanje jezikovnih razmer v slovanskem svetu in to je bilo, da govorijo Slovani en in isti jezik in da se lahko med seboj brez težav sporazumevajo.

Enako percepcijo razkriva tudi le malo mlajši spis *O pismenehъ* (O črkah). V obrambo legitimnosti slovanskega liturgičnega jezika (nasproti trem svetim jezikom hebrejščini, grščini in latinščini)⁸³ ga je na začetku vladavine bolgarskega kneza Simeona okrog 893 sestavil menih Hrabr,⁸⁴ še eden od tistih, ki so jezikovno situacijo poznali od znotraj. V njem piše, da Slovani sprva niso imeli knjig, ampak so kot pogani brali s pomočjo črt in zarež, nato so kot kristjani sprva pisali slovanske besede (*slověnъsky rěčъ*) z neprimernimi latinskimi in grškimi črkami, dokler jim Bog ni poslal svetega Konstantina Filozofa, ki je ustvaril abecedo, primerno za slovanski govor. In ker je te slovanske črke izumil svetnik, so bolj svete od grških, ki so jih izumili poganski Grki. Vsi vedo, da se je to zgodilo v času grškega cesarja Mihaela, bolgarskega kneza Borisa, moravskega kneza Rastislava in kneza Koclja iz Blatenskega kostela leta 863. In še vedno živijo ljudje, ki so videli Konstantina in njegovega brata Metoda, ki sta na podlagi teh črk prevedla slovanske knjige.⁸⁵ Slovanske črke, slovanske knjige in slovanski jezik je Hrabr nekaj, kar je skupno vsem Slovanom ne glede na njihovo politično divergentnost.

Tudi vêlik spomenik staroruske kronistike *Povest' vremennyh let*, katere prvo redakcijo naj bi na začetku 12. stoletja kompiliral kijevski menih Nestor (t. i. Nestorjeva kronika), na več mestih poudarja, da imajo Slovani, čeprav se različno imenujejo, en jezik, ki je skupen vsem. Ko na začetku svoje pripovedi govori o izvoru Slovanov od Noetovega sina Jafeta, kronika podrobno opiše, kako so se iz Podonavja razselili po svetu in si nadeli različna imena, vendar imajo en, slovanski jezik.⁸⁶ V obsežnem poročilu k letu 6406 po stvaritvi sveta (898 po Kr.) piše kronika tudi o apostolu Pavlu, ki da je deloval v Iliriji, kjer so prvotno prebivali Slovani. Iz tega izpelje zaključek, da je bil apostol Pavel tudi učitelj Rusom, kajti tudi Rusi so Slovani. »A slovanski jezik in ruski je eno. Od Varjagov so bili imenovani Rusi, vendar so najprej bili Slovani. Imenovali so se tudi Poljani, toda govorili so slovansko. Poljani so se imenovali, ker so prebivali na polju, a jezik so imeli en – slovanski.«⁸⁷

⁸² Grivec, Slovanska blagovestnika, str. 228 sl.

⁸³ »Izumitelj« nauka o treh svetih jezikih je Izidor Seviljski: kjer ima Avguštin še *linguae principales*, je pri Izidorju že *linguae sacrae*. Gl. Borst, Turmbau von Babel II/1, str. 454.

⁸⁴ O njem gl. Hannick, Chrabr, str. 1895–1896.

⁸⁵ O pismenehъ črnohorizca Hrabra, str. 188–191 (najstarejši, Lavrentijev prepis iz 1348). Gl. Fine, The Early Medieval Balkans, str. 134–136.

⁸⁶ Povest' vremennyh let, str. 6.

⁸⁷ Povest' vremennyh let, k letu 898.

Poldrugo stoletje starejši Konstantin Porfirogenet pa nasprotno okrog sredje 10. stoletja še vedno loči med Rusi in njimi podrejenimi Slovani. V njegovem času ime normanskih gospodarjev iz Skandinavije še ni prešlo na Slované, katerim so vladali od druge polovice 9. stoletja in od katerih so bili nato Rusi v daljšem procesu, ki je bil za časa Nestorja v začetku 12. stoletja očitno že zaključen, slovanizirani. Ko v 9. poglavju *De administrando imperio* piše o Rusih, ki so z drevaki po Dnepru in Črnem morju pluli iz Kijeva v Carigrad, jasno loči od njih podrejene Slované, ki so imeli različna imena. Prav tako razlikuje med ruskim in slovanskim jezikom: imena brzic na dneprski vodni cesti, ki so jih morali premagati na svoji poti do Črnega morja, navaja z dvojnimi imeni, v ruskem in slovanskem jeziku. Pri tem pripadajo imena, za katera pravi Konstantin Porfirogenet, da so ruska, nordijskim jezikom in v tem okviru še najbolj švedščini; imena, ki jih označuje kot slovanska, pa slovanskemu jeziku.⁸⁸ Zato pa mu je identičen jezik, ki so ga govorili Slovani ob Dnepru, z jezikom sklavinij ob vzhodnojadranski obali, v katerih so živeli Slovani različnih imen: oboje mu je »jezik Slovanov« oziroma »slovanski jezik« in v svojem nagnjenju k etimologiziranju razlaga z njim tako pomen imen dneprskih brzic kot tudi pomen imen vzhodnojadranskih sklavinij.⁸⁹ Tako kot pri slovanskih piscih je bil tudi v očeh zunanjega, grškega opazovalca slovanski jezik eden in enoten.

Dragocen pogled na Slované nasploh in na njihov jezik nudijo tudi arabski viri. Opisi trgovskih poti in severnih ter severovzhodnih dežel, ki jih prinašajo arabski, pa tudi judovski trgovci v arabski službi, različni odposlanci kot tudi arabski geografi, so tako že zelo zgodaj postali predmet zanimanja in proučevanja orientalistov in posledično tudi zgodovinarjev.⁹⁰ Za čas od 9. do 12. stoletja prinašajo pisci, kot so bili Ibn Hurdādbih, Ibn Rusta, Al-Mas'ūdi, Ibrahim ibn Ya'kūb, Gardizi, Al-Idrīsī in drugi, celo vrsto najrazličnejših informacij o Slovanih (arab. *Saqāliba*), ki pomembno dopolnjujejo naše védenje o najzgodnejših slovanskih državnih tvorbah in njihovih vladarjih, politično-etnografski geografiji ter sploh o življenju in navadah Slovanov.⁹¹ Informacije o jeziku Slovanov, ki je predmet našega zanimanja, prinašata dva: Ibn Hurdādbih in Ibrahim ibn Ya'kūb. Ibn Hurdādbih († 912), musliman iz aristokratske perzijske družine, ki je bil visok uradnik v službi abasidskih kalifov, zaznamuje s svojim delom »Knjiga o trgovskih poteh in kraljestvih« začetek arabskih potopisno-administrativno-zemljepisnih priročnikov. V tem delu – napisano

⁸⁸ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* c. 9. Za razlago imen brzic gl. komentar k nemškemu prevodu *De administrando imperio* v Belke, Soustal, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn*, str. 79–83.

⁸⁹ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* c. 29, 33, 34, 36.

⁹⁰ Na zahodu je pozornost na te vire prvi usmeril Fraehn, Ibn Fozslan's und andere Araber Berichete. Dober pregled teh raziskovanj prinaša Pauliny, *Arabské správy o Slovanoch*.

⁹¹ Tako je npr. dobro poznano za zgodnjo zgodovino Poljske nadvse dragoceno pričevanje Ibrahim ibn Ya'kūba o prvem poljskem knezu Miešku († 992), »kralju severa«, katerega moč je temeljila na družini treh tisoč oklepnikov, ki jih je sam vzdrževal s sredstvi, ki jih je dobival s pobiranjem davkov. Nič manj znamenito je poročilo Ibn Ruste o moravskem Svetopolku, »vladarju vladarjev«, ki da pije kobilje mleko, medtem, ko je pri nas še najbolj poznan Al-Idrīsījev opis Istre oziroma njene obale; gl. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, str. 253 sl.; Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, str. 81 sl.

je bilo okrog leta 846, vendar ga je avtor leta 885 dopolnil in razširil – govori Ibn Hurdādbih tudi o poteh posebne skupine judovskih trgovcev, ki so trgovali med azijskim vzhodom in evropskim zahodom, ter pravi, da govorijo arabsko, perzijsko, grško, frankovsko, andaluzijsko in slovansko (*as-saqḷabīja*).⁹²

Več informacij o jeziku Slovanov prinaša Ibrahim ibn Ya'kūb, Jud iz muslimanske Španije. Za razliko od Ibn Hurdādbiha, ki je svoje informacije o Slovanih črpal iz danes izgubljenega dela Al-Garmīja o Bizantincih, Slovanih, Bolgarih in Kazarih ter od Sallām at-Tarḡumāna, prevajalca na dvoru bagdadskih kalifov,⁹³ je Ibrahim ibn Ya'kūb leta 965/966 po naročilu kordobskega kalifa osebno potoval po deželah zahodne, srednje in vzhodne Evrope in se je v Magdeburgu tudi srečal s cesarjem Otonom I. Njegove vesti o Slovanih vzhodno od Labe veljajo za zanesljive, čeprav zelo verjetno osebno ni obiskal dežel vzhodno od Češke.⁹⁴ O jeziku Slovanov poroča na več mestih svojega »Poročila o Slovanih, njihovih naselbinah, njihovih vladarjih in plemenih«. Tako poroča, da govori večina severnih ljudstev »po slovansko«, da imajo Prusi svoj lastni jezik in (zato) ne razumejo svojih sosedov (Rusov in Poljakov), da imajo Bolgari »jezikovno znanje« (znajo pisati?) in da zato, ker so kristjani, prevajajo evangelij v »slovanski jezik«. V splošnem etnografskem opisu Slovanov pa med drugim tudi poroča, da živi v »slovanskih deželah« posebna ptica, ki ima zelena krila in oponaša ljudske in živalske glasove. V »njihovem jeziku« se imenuje *sbā* in Slovani jo lovijo. V njihovih krajih živi tudi divja kokoš, ki se »po slovansko« imenuje *tetrā*.⁹⁵ Dvoje lahko zaključimo na podlagi Ibn Hurdādbihovih in Ibrahim ibn Ya'kūbovih poročil: da so Slovani, čeprav razdeljeni na različna ljudstva in državne tvorbe, govorili en, skupni slovanski jezik (*as-saqḷabīja*) in da jih je ta jezik razlikoval od neslovanskih sosedov.⁹⁶

Enako razumevanje jezikovne situacije pri različnih slovanskih ljudstvih lahko opazujemo tudi pri piscih latinskega zahoda. Ena najzgodnejših prič je Pavel Diakon, ki že pred koncem 8. stoletja, vendar za dogodke, ki so se zgodili okrog 642, poroča, da je ob napadu dalmatinskih Slovanov na beneventansko obalo Langobard Radoald govoril z njimi v njihovem jeziku.⁹⁷ Radoald je bil sin lango-

⁹² Arabské správy o Slovanoch, str. 90 (slovaški prevod); MMFH 3, str. 327 (češki prevod). Ibn Hurdādbih je prvi arabski avtor, ki omenja slovanski jezik.

⁹³ Arabské správy o Slovanoch, str. 89.

⁹⁴ Labuda, Ibrahim ibn Ya'kūb, str. 321 sl.

⁹⁵ Arabské správy o Slovanoch, str. 117–119 (slovaški prevod); MMFH 3, str. 411–420 (češki prevod).

⁹⁶ Gl. tudi Pauliny, Arabské správy o Slovanoch, str. 38.

⁹⁷ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* IV 44: *Qui Aio cum iam annum et mensibus quinque Beneventanorum ducatum regeret, venientes Sclavi cum multitudine navium, non longe a civitate Seponto castra posuerunt. /.../ Quod cum Raduald nuntiatum fuisset, cito veniens, eisdem Sclavis propria illorum lingua locutus est.* O tem slovanskem napadu na Sipont 642 poroča tudi Montekasinska kronika, napisana verjetno 867, ki pa je poročilo nemara povzela po Pavlu Diaconu, ki je proti koncu svojega življenja živel na Monte Cassinu in tam tudi napisal svojo Zgodovino Langobardov (gl. Wattenbach, Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen. Vorzeit und Karolinger* IV, str. 436): *Chronica Sancti Benedicti Casinensis* § 26: *Aio sedit ann. 1, mens. 5. Iste dimicavit cum Sclavis ad Aufidum, et interfecerunt illum per ingenium* (za informacijo se zahvaljujem Francescu Borriju, Benetke/Dunaj).

bardskega vojvode Gisulfa II., ki je bil 611 ubit ob avarskem napadu na Čedad v Furlaniji in je nato nekaj časa preživel kot avarski ujetnik v Panoniji, preden se je uspel rešiti.⁹⁸ Slovanskega jezika, v katerem je nato v južni Italiji govoril s Slovani, ki so z ladjami pripluli z vzhodnojadranske obale, se je lahko naučil v domačem Čedadu, kateremu se je slovanska naselitev približala na nekaj kilometrov, čeprav ni nemogoče, da tudi v avarskem ujetništvu.⁹⁹ Vsekakor izpričuje tudi ta zgodba enostavno sporazumevanje med zelo oddaljenimi skupinami Slovanov, kar podrazumeva, da so govorili isti jezik oziroma, da med njihovimi govori ni moglo biti velike razlike.

Enako percepcijo glede jezika Slovanov srečamo tudi pri Einhardu v *Vita Karoli Magni* iz drugega ali tretjega desetletja 9. stoletja.¹⁰⁰ V petnajstem poglavju svoje znamenite biografije Karla Velikega, v katerem je Einhard na kratko povzel vojne, ki jih je ta frankovski kralj in (rimski) cesar vodil v skoraj pol stoletja svoje vladavine, med drugim pravi, da je pokoril *omnes barbaras ac feras nationes* Germanije med Renom in Vislo ter med Baltikom in Donavo. S temi barbarskimi in divjimi ljudstvi je Einhard očitno mislil zgolj na Slovane, saj kot najpomembnejše med njimi našteva Velatabe, Sorabe, Abodrite in Čehe (s katerimi se je vojskoval, medtem ko so se mu ostala, še bolj številna, podredila prostovoljno); prav tako pa je še pred tem odstavkom iz tega kroga barbarskih in divjih ljudstev izključil različna germanska ljudstva Germanije, ki so bodisi že pred Karlom spadala v okvir frankovskega kraljestva (Vzhodni Franki in Turingijci med Saško, Renom, Salo in Donavo, poleg tega še Alamani in Bavarci) bodisi jih je sam pokoril (Sasi).¹⁰¹ Za ta barbarska slovanska ljudstva Einhard pravi, da govorijo skoraj isti jezik, po običajih in načinu življenja pa se precej razlikujejo.¹⁰²

Da govorijo različna slovanska ljudstva en jezik, poroča tudi dobro obveščeni in izobraženi Adam iz Bremna. Kot stolni kanonik in *magister scholarum* je okrog leta 1075 dokončal zgodovino svoje bremensko-hamburške nadškofije, katere

⁹⁸ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* IV 37; gl. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter*, str. 39 sl.

⁹⁹ Bodisi med Slovani, ki so živeli pod oblastjo avarskega kagana, ali pa tudi od Avarov samih, v kolikor bi držala teza, da je bila slovanščina *lingua franca* v avarskem kaganatu. Gl. nazadnje Curta, *The Slavic lingua franca*, str. 125–148.

¹⁰⁰ Podrobneje o tem znamenitem tekstu gl. Wattenbach, Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen. Vorzeit und Karolinger II*, str. 272 sl. Za najnovejše diskusije in literaturo gl. McKitterick, *Karl der Große*, str. 19 sl.

¹⁰¹ Einhard, *Vita Karoli Magni* c. 15: *Nam cum prius non amplius quam ea pars Galliae, quae inter Rhenum et et Ligerem oceanumque et mare Balearicum iacet, et pars Germaniae, quae inter Saxoniam et Danubium Rhenumque ac Salam fluvium, qui Thuringos et Sorabos dividit, posita a Francis qui Orientales dicuntur incolitur, et praeter haec Alamanni atque Baiarii ad regni Francoium potestatem pertineret: ipse per bella memorata /.../ tum Saxoniam, quae quidem Germaniae pars non modica est et eius quae a Francis incolitur duplum in lato habere putatum, cum ei longitudine possit esse consimilis /.../ in deditionem suscepit.*

¹⁰² Einhard, *Vita Karoli Magni* c. 15: *deinde omnes barbares ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium posita, lingua quidem poene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani – cum his namque bello confligit –; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.*

naloga je bil tudi misijon med pribaltskimi Slovani, kar je s seboj prineslo tako zanimanje kot tudi védenje o slovanskem svetu vzhodno od Labe.¹⁰³ V opisu Sklavinije, ki je »zelo velika pokrajina Nemčije (Germanije)«, Adam piše, da je desetkrat večja od »naše Saške«. To utemeljuje s tem, da je potrebno k Sklaviniji šteti tudi Češko in vzhodno od Odre živeče Poljane, ki se ne ločijo »ne po načinu življenja ne po jeziku« od Vinulov (i. e. Slovanov med Labo in Odro). Po širini se Sklavinija razteza od juga proti severu od Labe do Skitskega (Baltskega) morja, po dolžini pa se začenja pri hamburški dijecezi in se čez brezmejna ozemlja širi vse do Bavarske, Madžarske in Grčije. V njej živijo med Labo in Odro številna slovanska ljudstva, od katerih jih Adam izrecno našteva kar štirinajst, med njimi Obodrite, Polabe, Rugijce, Rane, Linone, Stodorane itd.¹⁰⁴

Jezikovno enotnost različnih slovanskih ljudstev izpostavlja še en znan pisec s severa Nemčije in s same meje takratnega slovanskega sveta: Helmold iz Bosaua v vzhodnem Holsteinu. Helmold je v Bosauu, misijonskem središču na ozemlju obodritskih Vagrijcev, deloval kot župnik in je tam okrog 1167 napisal delo z naslovom *Cronaca Sclavorum*. V tem »najpomembnejšem pisnem viru spodnje Nemčije v 12. stoletju« je, tudi kot očividec, opisal pokristjanjevanje zahodnih Slovanov in temu sledečo nemško kolonizacijo.¹⁰⁵ Svojo kroniko uvaja z opisom prostora, na katerem živijo »številna ljudstva Slovanov«. Ta poseljujejo južne obale Baltskega morja, in sicer tako, da so na vzhodu najprej Rusi, nato sledijo Poljaki, na katere mejijo na severu Prusi, na jugu pa Čehi in tisti, ki se imenujejo Moravani oziroma Korošci kot tudi Sorabi. Vsa ta slovanska ljudstva govorijo en jezik in živijo na enak način, kajti Helmold ugotavlja, da če štejemo, kot hočejo nekateri, k deželi Slovanov še Ogrsko, ker se od nje »ne razlikuje ne po jeziku ne po načinu življenja«, potem obsega »slovanski jezik tako velik prostor, da ga skoraj ni mogoče oceniti.«¹⁰⁶

¹⁰³ Wattenbach, Holtzmann, Deutschlands Geschichtsquellen. Die Zeit der Sachsen und Salier 2/III. u. IV, str. 566 sl.

¹⁰⁴ Adam von Bremen, Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum II 18: *Sclavania igitur, amplissima Germaniae provincia, a Winulis incolitur; qui olim dicti sunt Wandali. Decies maior esse fertur, quam nostra Saxonia, praesertim si Boemiam et eos qui trans Oddaram sunt Polanos, quia nec habitu nec lingua discrepant, in partem adieceris Sclavaniae. /.../ Eius latitudo es a meridie usque in boream, hoc est ab Albia fluvio usque ad mare Scythicum. Longitudo autem illa videtur, quae initium habet ab nostra Hammaburgensi parochia et porrigitur in orientem, infinitis aucta spatiis, usque in Beguariam, Ungriam et Graeciam. Populi Sclavorum multi, quorum primi sunt ab occidente confines Transalbianis Waigri, eorum civitas Aldinburg maritima. Deinde secuntur Obodriti, qui nunc Reregi vocantur; et civitas eorum Magnopolis. Item versus nos Polabingi, quorum civitas Razispurg. Ultra illos sunt Lingones et Warnabi. Mox habitant Chizzini et Circipani, quos a Tholosantibus et Retheris separat flumen Panis, et civitas Dimine. Ibi est terminus Hammaburgensis parochiae. Sunt et alii Sclavaniae populi, qui inter Albiam et Oddaram degunt, sicut Heveldi, qui iuxta Habolam fluvium sunt et Doxani, Leubuzzi, Wilini et Stoderani cum multis aliis.*

¹⁰⁵ Ehbrecht, Helmold v. Bosau, str. 2125; Wattenbach, Schmale, Deutschlands Geschichtsquellen. Vom Tode Kaiser Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum I, str. 427 sl.

¹⁰⁶ Helmold von Bosau, Cronica Slavorum I 1: *De distinctione Slavorum. /.../ Slavorum igitur populi multi sunt habitantes in litore Balthici maris. /.../ Hoc mare multae circumsedent nationes. Dani siquidem ac Sueones, quos Northmannos vocamus, septentrionale litus et omnes*

Tudi sedem desetletij mlajši Bartholomaeus Anglicus, angleški minorit in *baccalaureus biblicus* v Parizu, ki je leta 1231 prišel v Magdeburg, kjer je dokončal svojo nato široko recipirano enciklopedijo *De proprietatibus rerum*,¹⁰⁷ ki je bila eden od virov izobrazbe v poznem srednjem veku, prinaša za našo temo dragocene informacije in hkrati že poznano simptomatično percepcijo o jezikovnih razmerah pri Slovanih. Tako v petnajsti knjigi, ki je namenjena različnim pokrajinam sveta (*De provinciis*), najprej v kratkem poglavju *De Ruthia* (Rusija ali Rutenija) pravi, da je to dežela, ki se v jeziku ujema s Čehi in Slovani, nato pa piše še v poglavju o deželi Slovanov (*De Sclavia*), da spadajo med Slovane Čehi, Poljaki, Moravani (?), Vandali (i. e. Vinedi, polabski Slovani), Ruteni (Rusi?), Dalmatinci in Korošci in da se med seboj vsi razumejo in so si v marsičem podobni glede jezika in običajev, različni pa glede vere, kajti nekateri so ostali pogani, nekateri se drže grškega, nekateri pa latinskega obreda.¹⁰⁸

Čeprav ne tako eksplicitno, je zaznati predstavo o enem, nediferenciranem slovanskem jeziku, ki je skupen vsem Slovanom ne glede na njihovo razdelitev na posamezna ljudstva še pri nekaterih visokosrednjeveških piscih latinskega zahoda. Tako npr. poroča Widukind iz Corveyja v svoji znameniti Saški zgodovini, ki jo je napisal okrog 970, da je cesar Oton I. znal govoriti tudi v »romanskem in slovanskem jeziku«, vendar se mu je hkrati zdelo le redkokdaj primerno, da bi ju uporabljal.¹⁰⁹ V Kroniki Čehov, ki je sploh prvo na Češkem napisano delo kronikalne narave, je opisal Kozma iz Prage okrog leta 1120 najzgodnejšo zgodovino Češke in Čehov. Toda čeprav nastopajo v kroniki Čehi kot posebna politična in etnična skupnost pod svojimi premyslidskimi knezi, je bila oznaka za jezik, ki so ga govorili – slovanski (in ne češki). Tako sta bila saška meniha Dietmar in Theodag izbrana za prvega in četrtega škofa leta 973 ustanovljene praške škofije tudi zato, ker sta odlično znala »slovanski jezik«. ¹¹⁰ Ko se je češki knez Břetislav

in eo continent insulas. At litus australe Slavorum incolunt nationes, quorum ab oriente primi sunt Ruci, deinde Polani, habentes a septentrione Pruzos, ab austro Boemos et eos qui dicuntur Marahi sive Karinthe atque Sorabi. Quod si adieceris Ungariam in partem Slavaniae, ut quidam volunt, quia nec habitu nec lingua discrepat, eo usque latitudo Slavicae linguae succrescit, ut pene careat estimatione.

¹⁰⁷ Hünemörder, Mückshoff, Bartholomaeus Anglicus, str. 1492 sl. Delo je bilo poznano tudi v slovenskem prostoru in je naštet med knjigami, ki jih je ljubljanski škof Sigismund (Žiga) Lamberg 1484 podaril ljubljanskemu stolnemu kapitlju; gl. Bernhard, Die Bibliothekschenkung, str. 189.

¹⁰⁸ Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum* XV 131: *Terra quidem [i. e. Ruthia sive Ruthena] est maxime concordans cum Bohemis et Sclavis in ydiomate et lingua.*; XV 140: *Nam Sclavi sunt Bohemi, Poloni, Metani et Vandali, Rutheni, Dalmate et Carinthe, qui omnes mutuo se intelligunt et in multis sunt similes quo ad linguam et quo ad mores, dispares tamen quo ad ritum. Nam quidam adhuc cultum paganorum tenent, quidam vero retinent ritum Grecorum, quidam autem Latinorum.*

¹⁰⁹ Widukind, *Res gestae Saxonicae* II 36: *Preterea Romana lingua Sclavonicaque loqui scit; sed rarum est, quo earumuti dignetur.*

¹¹⁰ Cosma Pragensis, *Chronica Boemorum* I 23: *Igitur quidam de Saxonia vir mire eloquentie et litalis scientie, nomine Diethmarus, presbiter promotione, monachus professione, olim in antea diebus causa orationis venerat Pragam. /.../ Et quoniam Sclavonicam perfecte linguam sciebat, hunc per suos legatos dux advocat, clerum, primates terre et populum convocat atque*

I. leta 1021 odločil, da bo raje ugrabil svojo nevesto Judito, kot pa za njeno roko zaprosil njenega očeta mejnega grofa Henrika iz Schweinfurta, je to storil zaradi arogance in domišljavega zavračanja, ki so ga Nemci kazali nasproti Slovanom in njihovem jeziku.¹¹¹ Enako situacijo, le v drugačnem primeru, srečamo tudi v Herbordovem opisu življenja bamberskega škofa sv. Otona: ko je ta »apostol Pomeranije« potoval 1124/25 k poljskemu knezu Boleslavu III., ki je škofa poklical, da bi misijonaril v komaj osvojeni Pomeraniji, ga je Boleslav spoštljivo sprejel v Gneznju in mu dal izmed svojega ljudstva na razpolago ljudi, ki so govorili tako nemško kot slovansko, da se mu zaradi nepoznavanja jezika ne bi zgodila kakšna neprijetnost pri tujem ljudstvu.¹¹² Tako kot so bili v Kozmovi kroniki akterji dogajanja Čehi, so bili v Herbordovem delu to Poljaki, vendar jezik, ki so ga govorili eni in drugi, ni bil označen kot češki ali poljski, ampak slovanski.

Sliko, ki se kaže v historiografskih virih, zelo dobro dopolnjujejo tudi papeška pisma iz 9. stoletja v zvezi z delovanjem Metoda na Moravskem¹¹³ in vladarske listine 10. in 11. stoletja.¹¹⁴ V njih je jezik, ki se je govoril na Moravskem ali kje

suis precibus et monitis efficit, ut eum sibi in episcopum omnes communi assensu eligant. Postera autem die, ut duci placuit, favorabili acclamatione ab omnibus in episcopum Diethmarus eligitur.; I 31: *Sepe memoratus dux Boleslaus videns Pragensem ecclesiam suo pastore viduatam dirigit legatos suos ad imperatorem tercium Ottonem rogans, ut Boemiensi ecclesie sponsum meritis dignum daret, ne grex Christo noviter mancipatus redeat ad pristinos vanitatis ritus et ad iniquos actus; quippe proficitur non haberi in tota Boemia tunc temporis clericum episcopatu dignum. Mox cesar augustus Otto, sicut erat in divinis humanisque rebus prudentissimus, annuens petitioni eorum cepit curiosius cogitare, quem de suis potissimum in hoc tam arduum opus dirigeret clericum. Forte aderat in regali curia capellanus nomine Thegdagus, actibus probis et moribus decoratus, liberalibus studiis adprime eruditus, genere de Saxonia, lingua perfecte imbutus Sclavonica. Hunc quia sors obtulerat, omnis regie aule senatus et ipse cesar valde letificatus in pontificem Pragensis ecclesie eligit et collaudat et mittens ad Magontinum archipresulem, quo eum celeriter in episcopum consecrat, mandat. Opis umestitve Dietmarja vsebuje tudi zelo zanimivo sociolingvistično informacijo, po kateri so ob umestitveni maši duhovniki v stolnici sv. Vida uporabljali latinski, knez in velikaši nemški, običajno ljudstvo pa slovanski jezik: *Tunc presul mitra redimitus novus novam redit letus tocius Boemie in parrochiam atque ut ventum est metropolim Pragam, iuxta altare sancti Viti intronizatur ab omnibus clero modulante: Te Deum laudamus. Dux autem et primates resonabant: Christus keinado, et cetera; simpliciores autem et idiote clamabant Krlessu, et sic secundum morem suum totam illam diem hylarem sumunt.* Gl. Zagiba, »Krlēs« und »Christe Keinâdo, str. 123 sl.*

¹¹¹ Cosma Pragensis, *Chronica Boemorum* I 40: *Igitur Bracizlaus, iuvenum pulcherrimus, heros acerrimus, multis referentibus audiens de nimia pulchritudine et morum probitate ac generositate parentele supra dicte puelle, ultra non habebat spiritum et intra semetipsum cepit cogitare, utrum eam vi rapere temptet an dotalibus conubia paret. Sed maluit viriliter agere quam supplicando colla submittere. Perpendit enim innatam Teutonicis superbiam et, quod semper tumido fastu habeant despectui Slavos et eorum linguam.*

¹¹² Herbord, *Dialogus de vita Ottonis episcopi Baberbengensis* II 9: *Dux [i. e. Boleslaus] ergo tali hospite laetissimus et gloriosus, per dies 7 eius fruens praesentia, multa nobis exhibita humanitate et benignitate, omnia etiam viae necessaria sollerti cura instituit praeparare, deditque domino meo [i. e. Ottoni] de gente illa tam Sclavicae quam Teutonicae linguae gnaros satellites ad diversa eius ministeria, ne quid incommoditatis per linguae ignorantiam in gente externa pateretur.*

¹¹³ Iohannis VIII. papae registrum, št. 201, 255; Stephani papae V. fragmenta registri, št. 33; Stephani papae V. epistolae passim collectae, št. 1.

¹¹⁴ Npr. DD. O. I. št. 65, 389, 455; DD. O. II., št. 174, 185; D. O. III., št. 402; D. H. IV., št. 184.

drugje v slovanskem svetu, označen s splošnim pojmom *lingua Sclavorum*, *lingua Sclavani(s)ca*, *Sclavinice* ipd. Tako npr. papež Janez VIII. v znamenitem pismu *Industrie tue*, ki ga je 880 poslal Svetopolku in v katerem mu sporoča, da je posvetil Wihinga za škofa v Nitri in da je Metodovo učenje spoznal za pravoverno, izrecno dovoljuje bogoslužje v slovanskem jeziku (*Sclavinica lingua*) in zapoveduje, da naj se v vseh cerkvah Svetopolkove dežele zaradi večje častitljivosti evangelij najprej bere po latinsko in naj se nato preveden v slovanski jezik oznanja ljudstvu, ki ne razume latinskih besed.¹¹⁵ Ko je Oton I. podaril leta 945 mejnemu grofu Geru I., eni od najbolj markantnih figur na vzhodni meji države, neko posest, ki se je nahajala vzhodno od Saale na ozemlju Sorabov, je v listini rečeno, da leži *in pago lingua Sclavorum Zitice nominato*.¹¹⁶ 56 let kasneje, leta 1001, je Oton III. podaril oglejskemu patriarhu Johannesu obsežno posest ob srednji Soči na današnji slovensko-italijanski meji, med drugim tudi polovico vasi, ki se *Sclavorum lingua vocatur Goriza*.¹¹⁷ Ti in drugi primeri kažejo, da so v zaznavah in predstavah papeške kurije ter vladarske pisarne različne skupine Slovanov, ki so nosila tudi različna etnična imena in so se razprostirala takorekoč od Baltika pa do Jadrana, govorile en in isti jezik.

Naziranje, da so različna slovanska ljudstva govorila en, slovanski jezik, ni zamrlo niti potem, ko so se začeli okvirno od začetka 13. stoletja naprej v virih omenjati posamezni slovanski jeziki, kot so bili npr. poljski, češki ali pa moravski, in ko je postal pri nekaterih skupnostih jezik – kot npr. pri Čehih od t. i. Dalimila iz začetka 14. stoletja in še zlasti od husitskega gibanja v 15. stol. naprej – eden od centralnih pojmov novo opredeljenih in vzpostavljenih identitet, v katerih imaginariju se je politična entiteta pokrila z jezikovno.¹¹⁸ Takšne predstave so bile seveda povezane z idejo o skupnem izvoru Slovanov – tega so povezovali bodisi z bibličnima zgodbama o Noetu in sinovih oziroma o gradnji babilonskega stolpa bodisi so ga izvajali od legendarnega praočeta Slava, ki je bil torej slovanski *heros eponymos* – ki so se v poznem srednjem veku vedno bolj širile v učenih in izobraženih krogih.¹¹⁹ Lep primer takšnega miselnega toka iz tistega časa, v katerem je enotnost Slovanov utemeljena na skupnih prednikih in s tem na isti krvi ter na jeziku, je »manifest« Otokarja II. Přemysla, naslovljen na Poljake. V tem nenavadnem pismu, nastalem verjetno le malo pred usodno bitko češkega kralja z Rudolfom Habsburškim na Moravskem polju 1278, je Otokar apeliral na poljsko-šlezjske kneze, naj mu pridejo na pomoč zoper tevtonsko nevarnost, ki da ogroža tudi njih. Prošnjo po zavezništvu v orožju pa ni utemeljeval samo z grozečo nemško nevarnostjo, ampak v nič manjši meri s tem, da so si Poljaki in Čehi med vsemi ljudstvi sveta med seboj najbolj sorodni po jeziku, krvi in izvoru.¹²⁰ Podobno je

¹¹⁵ Iohannis VIII. papae registrum, št. 255.

¹¹⁶ D. O. I., št. 65.

¹¹⁷ D. O. III., št. 402. K tej listini gl. Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«.

¹¹⁸ Gl. Graus, *Nationenbildung*, str. 93, 161, 173, 189.

¹¹⁹ Graus, *Nationenbildung*, str. 21 sl.

¹²⁰ *Scriptores Rerum Polonicarum* 12, št. 9 (z izčrpnim komentarjem): *Perquirentes rationis circumspecte scrutinio gentium diuersarum inuenimus, quod nobis magis est conformis spaciose Polonie nacio, et inter universas orbis provincias nostris, quas auctore deo gubernamus, regi-*

cesar Karel IV. v pismu iz leta 1355 izpostavljal med stvarmi, ki ga bratsko vežejo s srbskim carjem Štefanom Dušanom, prav jezik, ki ga deli z njim.¹²¹

Kot pričo splošnoslovanske jezikovne percepcije Karla IV. (oziroma kroga ljudi, ki je sodeloval pri njeni formulaciji in ki je bil vsaj blizu, če že ne pod vplivom jezikovne miselnosti humanizma, s katerim je Karel IV. prišel v stik preko Petrarke in ki je izpostavljala načelno enakovrednost živih jezikov¹²²) lahko pritegnemo tudi znamenito Zlato bulo iz leta 1356; zakon torej, s katerim je bila dokončno regulirana volitev rimsko-nemškega kralja. Iz razloga, ker živijo v Cesarstvu ljudstva, ki se med seboj razlikujejo po običajih, načinu življenja in jeziku in ker so volilni knezi stebri Cesarstva in nosijo del vladarskih skrbi, odreja Karl IV. v zadnjem, 31. poglavju Zlate bule, da se sinovi oziroma dediči in nasledniki posvetnih volilnih knezov (i. e. češkega kralja, renskega palatinskega grofa, saškega vojvode in brandenburškega mejnega grofa), katerim je nemščina prirojena, učijo od svojega sedmega pa do štirinajstega leta (latinsko) slovnico, ital(ijan)ski in slovanski jezik. Znanje teh jezikov v Zlati buli ni opredeljeno samo kot koristno, ampak kot nujno, saj so ti jeziki najbolj uporabni za rabo in potrebe Cesarstva, v njih pa se obravnava tudi najpomembnejše državne zadeve.¹²³

onibus eadem, cuiusdam proprietate similitudinis magis etiam est affinis; ipsa enim in lingue consonancia nobis convenit, ipsa proxima loci contiguitate nullius intersecta distancie spacio terris nostris coniungitur; ipsa et unione glutinatur sanguinis, et affinitatis nobis conectitur vinculo /.../.

¹²¹ Srbski car Štefan Dušan naj bi bil Karlu IV. kot dragi brat, *quem preter humane paritatis consorcium nobis regie dignitatis honor fraternali dilectione parificat et eiusdem nobilis Slavici ydiomatis participis facit esse communem. Cum eiusdem generose lingue sublimitas nos /.../ pertremuerit* (citat po Graus, Nationenbildung, str. 132 in op. 324).

¹²² Gl. Simoniti, Med humanisti in starimi knjigami, str. 164.

¹²³ Die Goldene Bulle [c. XXXI]: *Cum sacri Romani celsitudo imperii diversarum nationum moribus, vita et ydiomate distinctarum leges habeat et gubernacula moderari, dignum est cunctorum sapientium iudicio censetur expediens, quod electores principes, ipsius imperii columpne et latera, diversorum ydiomatum et linguarum differentiis instruantur, ut plures intelligent et intelligantur a pluribus, qui plurimorum necessitatibus relevandis cesaree sublimitati assistunt in partem sollicitudinis constituti. Quapropter ut illustrium principum, puta regis Boemie, comitis palatini Reni, ducis Saxonie et marchionis Brandenburgensis electorum filii vel heredes et successores, cum verisimiliter Theutonicum ydioma sibi naturaliter inditum scire presumantur et ab infancia didicisse, incipiendo a septimo etatis sue anno in gramatica, Italica ac Slavica linguis [v skoraj sočasnem nemškem prevodu: in Latiner, Lamparter und Slefener Zünge] instruantur, ita quod infra quartum decimum etatis annum existant in talibus iuxta datam sibi a deo gratiam eruditi. Cum illud non solum utile, ymmo ex causis premissis summe necessarium habeatur, eo quod ille lingue ut plurimum ad usum et necessitatem sacri Romani imperii frequentari sint solite et in hiis plus ardua ipsius imperii negocia ventilentur.* Trditve, kateri je moč zaslediti v literaturi, da naj bi se sinovi volilnih knezov učili slovenski oziroma češki jezik (npr. Rupel, Slovenski protestantski pisci, str. 114; Die Goldene Bulle. Prachthandschrift, str. 142; Hirschi, Wetkampf der Nationen, str. 157), nimajo podlage v viru, saj je v vseh sedmih latinskih izgotovitvah listine govora le o *Slavica* (oz. *Sclavica*) *lingua*. Ta pojem lahko pomeni z ozirom na državni okvir, na katerega se je Zlata bula nanašala in v katerega so bile takrat vključene različne slovanske skupine, živeče na prostoru od južnega Brandenburga in vzhodne Saške do češkega in moravskega prostora ter tedanjih habsburških vzhodnoalpskih dežel, ter z ozirom na *Theutonicum ydioma* in *Italica lingua*, s katerima stoji *Slavica lingua* v tekstu v opoziciji, le slovanski jezik. Tudi sekundarni srednjeveški nemški prevodi Zlate bule ne dajejo

Iz obsežnega repertorija predstav o jezikovni enotnosti Slovanov, v katerega sodi npr. tudi kuriozni, v poznem srednjem veku sfabricirani privilegij Aleksandra Makedonskega, s katerim naj bi podelil »slavnemu rodu Slovanov in njihovem jeziku« vso severno hemisfero do južnih meja Italije, in ki je bil v 16. stoletju poznan tudi pri nas,¹²⁴ velja opozoriti še na anonimni opis vzhodne Evrope iz leta 1308. Delo je bilo verjetno napisano za brata francoskega kralja Filipa, Karla Valoiškega, v povezavi z njegovimi načrti, da bi obnovil Latinsko cesarstvo v Konstantinoplu. V te načrte je bil pritegnjen tudi srbski kralj Uroš II., katerega hči naj bi se poročila s Karlovim sinom. V tem kontekstu je nemara iskati tudi prihod po imenu neznanega francoskega klerika, verjetno dominikanca, v Srbijo, ki je tam zbral veliko informacij o Balkanu in ki naj bi tudi napisal *Descriptio Europae orientalis*.¹²⁵ V njem opisuje različne dežele od bizantinske Grčije do Poljske in pri opisu Češke pravi, da govorijo na Češkem in Moravskem slovanski jezik.¹²⁶ To je povsem v skladu z njegovim opozorilom v poglavju o Bolgariji in Ruteniji (Rusiji?), kjer poudarja, da govorijo Ruteni (Rusi?), Bolgari, Raščani (Srbi), (etnično nediferencirani) Slovani¹²⁷, Čehi, Poljaki in Prusi en in isti slovanski jezik, ki je tako večji in bolj razširjen od vseh drugih jezikov na svetu.¹²⁸

V bistvu enako trdi tudi grško pišoči Laonik Halko(ko)ndil (Laonikos Chalko(ko)ndyles). Pri nas je ta učeni Atenčan in humanist iz 15. stoletja, ki je doživel padec Carigrada in je svoja stara leta preživel v Italiji ali pa na beneški Kreti, v glavnem nepoznan, čeprav omenja tudi Ulrika Celjskega in njegov umor v Beogradu ter se nanj v Slavi vojvodine Kranjske sklicuje že Valvasor.¹²⁹ Halko-kondilovo zgodovinopisno delo v desetih knjigah velja za enega najpomembnejših zgodovinskih virov za zadnje poldrugo stoletje Bizantinskega cesarstva.¹³⁰ V njem prinaša tudi dragocene etnografsko-geografsko-zgodovinske opise številnih ljudstev,

nobene opore za »slovensko« ali »češko« tolmačenje. Isto velja za trditev (Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 92), da naj bi bila v Zlati buli zahteva, da naj se učijo »slovanski principi slovanskih jezikov« (sic!, množina).

¹²⁴ *Illustri prosapiae et linguae eorum Slauorum*; citat po objavi pri Simoniti, Med humanisti in starimi knjigami, str. 173 sl., kjer gl. tudi podrobneje o poznavanju tega »privilegija« pri Francu Thurnu, Sigismundu (Žigi) Herbersteinu in seveda Adamu Bohoriču.

¹²⁵ *Anonymi descriptio Europae orientalis*, str. 253; Elsie, Albania in the 'Anonymi descriptio', str. 24 sl.

¹²⁶ *Anonymi descriptio Europae orientalis*, 59: *linguam sclavicam loquuntur in utraque parte prouincie [scilicet] in boemia et pomorania*.

¹²⁷ Glede na mesto, ki ga ti Slovani zavzemajo med naštetimi skupinami, se zdi, da so tu mišljeni Slovani v slovaškem, slavonskem in hrvaškem delu Ogrske, kot tudi »notranjeavstrijski« Slovani.

¹²⁸ *Anonymi descriptio Europae orientalis*, 41: *Notandum autem hic quod ruchenii, bulgari, Rasenses, sclauii, bohemi, poloni, et pruzeni locuntur vnam et eandem linguam scilicet sclauoniam, ex quo patet quod lingua sclauica maior est et diffusior omnibus [linguis] mundi*.

¹²⁹ Gamillscheg, Die Grafen von Cilli, str. 419 sl.; Mlinar, Podoba Celjskih grofov, str. 143 sl.; 303; Valvasor, Die Ehre, knj. 6, pogl. 4 (2 zv., str. 292): *Sie selbst nennen sich in ihrer Sprache Vlahe oder Lahe: gleichwie sie unter den Griechischen Keysern Blachi genannt wurden als wie man bey Laonico, findet*.

¹³⁰ Gl. Ivánka, Europa im XV. Jahrhundert, str. 13 sl.; Kazhdan, Chalkondyles Laonikos, st. 1655 sl.

za katera pa, posnemajoč Herodotovo shemo, velikokrat uporablja neadekvatna stara, arhaična oz. antikizirana imena, ki predvsem odslikavajo humanistični duh časa. A ne glede na to potezo njegovih opisov, prinaša delo sliko velikega dela takratne Evrope, kot je bila videna iz bizantinske perspektive, oziroma vsebuje predstave, ki so jih topogledno imeli bizantinsko-grški humanisti. Za našo temo je seveda najbolj zanimivo Halkokondilovo razpravljanje o slovanskih ljudstvih. Tu med drugim govori tudi o tem, kako ve, da so ta ljudstva med seboj različna po imenu, ne pa tudi po svojih običajih in da uporabljajo enak jezik. Na drugem mestu zopet izpostavlja svoje lastno védenje o tem, da govorijo Tribali (Srbi), Misi (Bolgari), Iliri (balkanski Slovani), Poloni (Poljaki) in Sarmati (Rusi) isti jezik; pri omembi Bosne, pa dodaja, da uporabljajo Dalmati, Misi (Bolgari), Tribali (Srbi) in Sarmati (Rusi) en jezik in se lahko zaradi majhnih razlik brez težav sporazumevajo.¹³¹

Drugače kot s Halkokondilom je seveda s poznavanjem nekega drugega humanističnega pisca tiste dobe – Eneja Silvija Piccolomini, »apostola humanizma« v avstrijskih deželah. Zaradi njegove velike avtoritete so Piccolominijeva dela dosegla izjemno recepcijo in predvsem zaradi tega je opis ustoličevanja koroških vojvod v njegovem delu *De Europa* postal že v 16. stoletju sestavni del kánona humanistično-kozmodografske učenosti in njegovo poznavanje je že pred koncem 18. stoletja npr. doseglo celo Ameriko.¹³² Piccolomini je prav zaradi opisa ustoličevanja še posebno zanimiv za našo temo, saj piše, da je ustoličevalec na knežjem kamnu govoril *sermo Sclauonico*, kajti *sunt enim et ipsi Carinthiani Sclaui*.¹³³ Vprašanje, ki se seveda postavlja, je, kaj je Piccolomini razumel s *sermone Sclauonico*, pri čemer ni nezanimivo, da je npr. Bogo Grafenauer ta izraz prevedel s »slovansko govoric«, medtem ko je vsebinsko v bistvu identičen *Sclavice proclamabit* pri starejšem Janezu Vetrinjskemu, po katerem je Piccolomini sploh povzel svoj opis ustoličevanja, prevedel z »zaklical v slovenščini«.¹³⁴

Predstave, ki jih je imel Piccolomini o jeziku Slovanov oziroma o jeziku posameznih slovanskih ljudstev, se nam razkrivajo na več mestih njegove kozmografije. Tako v opisu Istre pravi, da so Istrani »dandanes« Slovani, razen primorskih mest, kjer govorijo ital(ijan)ske, pa še tam znajo oba jezika (poleg ital(ijan)skega očitno še slovanskega, čeprav ni ta nikjer neposredno omenjen).¹³⁵ Tudi za Kranjce, ki jim v najboljši humanistični maniri nadeva staro ime Karni, pravi, da so Slovani in da njihov govor prevladuje v pokrajini.¹³⁶ Da so tudi Korošci Slovani, ki govorijo

¹³¹ Laonicus Chalcocondylas, *Historiarum Libri I* (str. 35, latinski prevod): */.../ attamen scio, quamvis populi isti nominibus sint discreti, non tamen moribus quicquam inter se differunt: idem linguae usus iisdem etiam hodie est /.../ Triballos Mysios Illyrios Polonos et Sarmatas eadem inter sese lingua uti*; X (str. 530): */.../ Dalmatae, Mysii, Triballi, etiam Sarmatae, eadem fere untuntur lingua, aut non multum dissimili, ut non difficulter se mutuo intellegant*.

¹³² Puntchart, *Herzogseinsetzung*, str. 78 sl.; Kehnel, *Toren Spil*, str. 487.

¹³³ Enee Silvii Piccolominei *De Evropa* c. 20.

¹³⁴ Grafenauer, *Ustoličevanje*, str. 100, 101, 129.

¹³⁵ Enee Silvii Piccolominei *De Europa* c. 18: *Histri hodie Sclaui sunt, quamuis maritime urbes italico sermone utuntur, utriusque linguae peritiam habentes*.

¹³⁶ Enee Silvii Piccolominei *De Europa* c. 19: *Carni, inter quos Iapides enumerantur, Histros sequuntur, Sclaui tamen, quorum sermo regionem obtinet*.

sermo Sclauonico, je bilo že povedano, medtem ko je prebivalstvo na Štajerskem v mestih zvečine nemško, Slovani pa žive na podeželju južno od Drave.¹³⁷ Poleg slovanskega jezika pozna Piccolomini tudi češki in poljski jezik,¹³⁸ ki pa sta mu očitno le del slovanskega jezika, kajti pri opisu Litve pravi, da je jezik tamkajšnjih ljudi *sermo Sclauonicus*, ki je zelo razširjen in razčlenjen na več delov. Predstavo o tem, kje vse je razširjen, pa daje že naslednji stavek, da se namreč Slovani delijo na katoličane, kot so Dalmat(inc)i, Hrvati, Karni (Kranjci) in Poljaki, pravoslavce, kot so Bolgari, Ruteni (Rusi) in mnogi Litovci, drugi, kot Čehi, Moravci in Bosanci, so krivoverci, del pa jih je še poganski.¹³⁹ V Piccolominijevih predstavah je torej obstajal en slovanski jezik, ki so ga govorili različni Slovani – med njimi tudi tako oddaljeni, kot so bili Litovci in Korošci, saj je jezik pri obeh označil enako: *sermo Sclauonicus*. A hkrati se je tudi že dobro zavedal, da ta jezik ni enoten, saj je izpostavil njegovo razčlenjenost, in v tem smislu je razumeti tudi njegovo omenjanje češkega in poljskega jezika. V Piccolominijevem pogledu na jezik slovanskih ljudstev se tako zrcali nova in za prihodnje percepcije slovanskega jezika bistvena komponenta: da je ta jezik razčlenjen na več delov; da gre torej za eden, vendar ne enoten jezik, ki je sestavljen iz več jezikov, govorov ali narečij, kot so različni pisci v naslednjih obdobjih poimenovali to divergentnost.

Zaključek

Historiografski teksti različnih zvrsti, napisani v stari cerkveni slovanščini, in od tistih, ki jih lahko štejemo za Slované, kot tudi od njihovih zahodnih in grških sosedov ter arabskih potopiscev – torej od notranjih in zunanjih opazovalcev – dajejo skupaj s sodobnimi filološkimi ugotovitvami dovolj jasn odgovor na vprašanje, kakšne predstave so imeli srednjeveški ljudje o jeziku (jezikih) slovanskih ljudstev in posledično tudi o tem, kakšen jezik so govorili Slovani med Donavo in Jadranom v zgodnjem srednjem veku in tudi še kasneje. To je bil slovanski jezik. Seveda to še ne pomeni, da je bil ta jezik enoten in da se je enako govorilo ob Dnepru in v vzhodnih Alpah ali pa na obalah Baltskega in Egejskega morja. Jezikovnih razlik, ki jih moderno jezikoslovje ugotavlja na fonetični, morfološki in leksikalni ravni, so se zavedali tudi že nekateri sodobniki, ki govorijo o podobnosti – in ne enakosti – govorov različnih slovanskih skupin, ki pa je bila tako velika, da je omogočala dobro medsebojno razumevanje. V današnjem jeziku in na podlagi modernega

¹³⁷ Enee Silvii Piccolominei De Europa c. 21: *Urbium populi plerumque Theutones. Sclai, qui citra Drauum rura colunt, imperium australis familie obseruant.*

¹³⁸ Enee Silvii Piccolominei De Europa c. 23: *Sermo genti* (prebivalcev Moravske) *mixtus est theotonicus ac bohemicus.*; c. 24: *Sermo gentis* (prebivalcev Šlezije) *maiori ex parte theotonicus est, quamvis trans Oderam polonica lingua preualet.*

¹³⁹ Enee Silvii Piccolominei De Europa c. 26: *Sermo gentis sclauonicus est; latissima est enim hec lingua et in uarias diuisa sectas. Ex Sclauis enim alii romanam ecclesiam sequuntur ut Dalmata, Croatini, Carni, ac Poloni; alii Grecorum sequuntur errores ut Bulgari, Rutheni at multi ex Lituanis; alii proprias haereses inuenire ut Bohemi, Moraui et Bosnenses, quorum magna pars Manicheorum imitatur insaniam; alii gentili adhuc cecitate tenentur [...].*

kategorialnega aparata bi te razlike verjetno še najbolj točno opredelili kot razlike med dialekti enega in istega jezika. V času, ki tega razlikovanja še ni poznal,¹⁴⁰ pa je bil v predstavah in zaznavah takratnih ljudi to predvsem en in isti jezik, *język słowěński*, *lingua Sclavanisca*. Torej pojem, ki je enako kot *lingua Teutonica* prekrival vse realno obstoječe razlike, za katere se zdi, da so bile med nemškimi dialekti še večje kot med slovanskimi,¹⁴¹ in hkrati ustvarjal podobo jezikovne enakosti in enotnosti. Vsekakor dialektalna divergentnost ni bila nobena ovira zavesti in predstavi o jezikovni enotnosti.¹⁴²

Kaj so torej imeli v mislih pisci, kot so bili Pavel Diakon, Helmold iz Bosaua, Bartholomaeus Anglicus, Janez Vetrinjski, Otokar iz Geule, Enej Silvij Piccolomini, Tomaž Ebendorfer, Jakob Unrest, in mnogi drugi, poznani in anonimni, ki so v svojih besedilih in v povezavi z vzhodnoalpskim prostorom uporabili izraze, kot so: *lingua S(c)lavorum*, *lingua Sclavanisca*, *Sclavice*, *Sclauonice*, *sermo Sclauonico*, *windische Sprache*, *windische Rede* ipd.? Izhajajoč iz gornjih opazanj ter ugotovitev kot tudi iz dejstva, da srednjeveški (in tudi kasnejši) viri še ne poznajo razlikovalnega para slovensko/slovansko, je upravičeno zaključiti, da niso imeli v mislih že posebnega slovenskega jezika, kot je običajna percepcija v slovenski zgodovinsopisni in drugi literaturi, ampak so jim navedeni izrazi pomenili to, kar nam danes pomeni slovanski jezik, in s tem pojmom je zato potrebno prevajati tudi ustrezna mesta virov. Zavedanje, da je obstajal poseben slovenski jezik, je prvič artikulirano šele pri Trubarju. Pa še tu ne na način, da bi za ta jezik uporabil posebno in specifično (novo) ime, ki bi ga razlikovalo od slovanskega jezika, ampak ga je opredelil bodisi geografsko z naštevanjem pokrajin, kjer je bil govorjen, ali na kakšen drugačen način, ki je dal razumeti, da gre za poseben jezik znotraj slovanskega.¹⁴³

¹⁴⁰ Gl. Burke, *Wörter machen Leute*, str. 44 sl. V nemškem prostoru se šele okrog 1300 pojavi naziranje, da nemščino sestavlja več enakovrednih *lantsprächen*: Wiesinger, *Regionale und überregionale Sprachausformung*, str. 332 sl.

¹⁴¹ Na velike razlike med nemškimi govori (dialekti) je na začetku 14. stoletja zelo radikalno opozoril Peter von Zittau z ugotovitvijo, da Sas zavija z usti, Bavarec huka kot vol – in razume saški jezik toliko kot sova srako, čeprav je mogoče oba imenovati Nemca (*Saxo recolligit os, Bavarus loquens boat, ut bos, – quia non intelligit ille linguam Saxoniam sicut nec noctua picam, quamvis Teutonici possunt ambo dici*; Die Königsaalr Geschichts-Quellen, str. 52). Podobno je še Martin Luter ugotavljal, da ima Nemčija toliko dialektov, da se ljudje, ki živijo le trideset milj narazen, med seboj ne razumejo dobro (*Deutschland hat mancehrley Dialectos, Art zu reden, also daß die Leute in 30 Meilen Weges einander nicht wol können verstehen*; Luther, *Tischreden*, str. 671).

¹⁴² Graus, *Kontinuität und Diskontinuität des Bewußtseins*, str. 67.

¹⁴³ Gl. Müller, *Raba imena Slovenci*, str. 21 sl.; isti, *Temelji slovenskega knjižnega jezika*, str. 166 sl.; Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 48 sl.

Ekskurz: Pomen jezika za etnično identiteto Slovanov in za razmejitve do drugih

Kako pomemben za slovansko identiteto je bil ta en in enoten slovanski jezik, ki se je s časom iz sprva realno obstoječe kategorije vedno bolj pomikal v področje predstavnega sveta, kaže že dejstvo, da je pojem slovanski jezik lahko pomenil tudi slovansko ljudstvo. To je, kot je poudaril že Radoslav Katičič, še zlasti opazno pri Nestorju.¹⁴⁴ V tem, da je antičnima besedama *ethnos* in *gens* v (stari cerkveni) slovanščini lahko odgovarjala beseda *języкъ*,¹⁴⁵ se kaže pomen, ki ga je imel pri Slovanih jezik za določanje pripadnosti k določenemu ljudstvu. *Gens Sclavorum* je kot celoto, kot kolektivno gentilno ime, v kar največji meri opredeljeval prav slovanski jezik, ki so si ga delila posamezna slovansko opredeljena ljudstva ali pa vsaj njihovi vladajoči sloji. Na to prejkone opozarja tudi etimologija imena *Slověninъ*, mn. *Slověne*. Osnova *slov-* se sicer tolmači na več različnih načinov, od katerih pa je najbolj zastopano mišljenje, da je to koren apelativa *slovo* (beseda). To bi pomenilo, da so *Slověne* ljudje, ki se med seboj razumejo in govorijo isti jezik. Po tej razlagi izvira ime Slovani iz opredelitve skupine na podlagi jezikovne skupnosti.¹⁴⁶

Toda za skupno slovansko identiteto niso bili nič manj pomembni pravni red in običaji, kjer lahko opazujemo isti vzorec kot pri jeziku: poznavanje le-teh pri eni slovanski skupini je podrazumevalo njihovo poznavanje tudi pri drugi(h), saj so, vsaj na nivoju predstav, pravni red in običaji veljali – tako kot jezik – za nekaj, kar je skupno in enako vsem Slovanom. Anali iz Fulde so glede tega popolnoma jasni v svojem poročilu o protifrankovskem uporu Čehov leta 849. Ti so s posredovanjem mejnega grofa sorabske marke Thahulfa, kateremu so zaradi njegovega poznavanja slovanskih zakonov in običajev najbolj zaupali, skušali z obljubami preprečiti grozeč napad frankovskih kontingentov.¹⁴⁷ Po poročilu so torej bili

¹⁴⁴ Katičič, *Die Ethnogenesen in der Avaria*, str. 128.

¹⁴⁵ Prvič je to izpričano že v eni od glos, ki je bila s črtalnikom vpisana nad besedo *gentium* na fol. 28^v münchenskega kodeksa *clm 14008* (gl. op. 52). Gre za kodeks, ki vsebuje zbirko kanonskega prava (*Collectio canonum Dionysio-Hadriana*) in je nastal okrog srede 9. stoletja v Italiji, verjetno v Rimu. 880 naj bi ga papež Janez VIII. poslal Metodu na Moravsko, kjer naj bi tudi dobil omenjene glose, ki so tako najstarejše poznane slovanske besede, zapisane v latinski pisavi. Kasneje je kodeks prišel v roke bavarske cerkve in v posest samostana sv. Emerama v Regensburgu, kjer je ostal do sekularizacije 1803; gl. Wattenbach, *Levison, Deutschlands Geschichtsquellen. Vorzeit und Karolinger IV*, str. 477. Ob tem je potrebno dodati, da je besedi *gens* v stari cerkveni slovanščini običajneje odgovarjala beseda *rodъ* (od koder je izpeljana tudi beseda *narod*).

¹⁴⁶ Popowska-Taborska, *Zgodnja zgodovina Slovanov*, str. 72–76; gl. tudi: Skok, *Etimološki rječnik 3*, str. 282; Bezljaj, *Etimološki slovar 3*, str. 265 sl.; Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, str. 582.

¹⁴⁷ *Annales Fuldenses ad a. 849: Boemani more solito fide mentientes contra Francos rebellare moluntur. Ad quorum perfidos motus comprimendos Ernustus, dux partium illarum et inter amicos regis primus, comitesque non pauci atque abbates cum exercitu copioso mittuntur. Barbari vero pro pace et securitate sua obsides se daturos imperata facturos per legatos ad Thachulfum directos promittunt, cui prae ceteris credebant quasi scienti leges et consuetudines Sclavicae gentis; erat quippe dux Sorabici limitis, sed in illa expeditione iam tunc graviter vulneratus.*

Čehi, *Boemani*, ki so tvorili posebno gentilno skupnost z lastno politično voljo in vojaško močjo, tisti, ki so se uprli Frankom. Toda zakoni in običaji, po katerih so živeli, so označeni kot slovanski (in ne češki) in kot nekaj, kar je skupno vsem Slovanom (*leges et consuetudines Sclavicae gentis*). Kdor je (s)poznal te zakone in običaje pri enem slovanskem ljudstvu – v danem primeru jih je mejni grof sorabske marke Thahulf spoznal pri Sorabih in to je bil razlog, da so mu Čehi zaupali bolj kot drugim – jih je poznal pri vseh. Frankovski analist tu ni povzel le predstave, ki so jo imeli tujci o Slovanih, ampak je verno podal naziranje, ki so ga imeli tudi Slovani sami.¹⁴⁸ Ko je namreč dal cesar Mihael III. mlademu Metodu *knaženie slověnsko*, kar je razumeti kot oblast nad eno od sklavinij makedonskih Slovanov, je bilo v očeh pisca *Žitje Metodija* to narejeno zato, da bi se naučil vseh slovanskih običajev (*всѣмъ обѣщаеѣ словѣнскимъ*) in se jim polagoma privadil, saj naj bi cesar takorekoč predvidel, da ga bo nekoč poslal Slovanom za učitelja.¹⁴⁹ Tudi tu je izraženo pojmovanje, da je mogel Metod pri enem od slovanskih plemen na ozemlju bizantinskega cesarstva spoznati ureditev, ki je bila skupna vsem Slovanom in s katero bo imel opravka pri Slovanih severno od srednje Donave.

Tako *leges et consuetudines Sclavicae gentis* analov iz Fulde kot *obъičai slověnskъi* Žitja Metodija predpostavljajo, da je ureditev pri vseh Slovanih enaka in pri srednjeveških piscih, kot so npr. Adam iz Bremna, Helmold iz Bosaua ali pa Bartholomaeus Anglicus, je velikokrat poudarjeno, da se Slovani med seboj ne razlikujejo ne po jeziku ne po običajih in ureditvi, po kateri živijo. Slovanska identiteta in zavest o nadregionalni slovanski skupnosti, ki tvori posebno celoto, sta temeljili prav v zaznavi in predstavi, da imajo različna ljudstva, ki so se razumela kot slovanska, skupen jezik in da živijo na enak način. Enakost oziroma sorodnost jezika in običajev sta bila kriterija, da se je nek posameznik ali pa neka skupina lahko prištevala k Slovanom oziroma da je bila prištevana k njim. Z drugimi besedami povedano, v izrazu *Slověne* oziroma *Sclavica gens* je bila subsumirana predstava o jezikovni povezanosti njenih članov in identičnosti njihovega načina življenja.

Kot sredstvo razmejitve nasproti drugim, kot znak ločevanja med tistim, kar pripada »nam«, in tistim, kar je tuje, pa je imel slovanski jezik ambivalenten položaj. Eno vlogo je igral, ko je šlo za zamejitev celotne slovanske skupnosti navzven, drugo pa, ko je šlo za zamejitev posameznih slovanskih skupin znotraj slovanskega sveta.¹⁵⁰ V prvem primeru je bil jezik jasen znak razmejitve Slovanov od njihovih sosedov. Kot smo videli, so ga tako slovanski pisci kot zunanji opazovalci smatrali za enega primarnih kriterijev, ki je ločeval Slovane kot celoto od drugih. V primeru nemško govorečih zahodnih sosedov je ta na jezikovni ravni opredeljena razlika do tujega še posebej evidentna. Za Slovane so bili ti sosedje *Němьcy* (od nem), torej ljudje, ki jih niso razumeli.¹⁵¹ Pri tem pa ni nič manj pomembno, da niso bili

¹⁴⁸ Gl. Katičić, *Ethnogenesis in Avaria*, str. 127; Mohr, *Das Wissen über die Anderen*, str. 62 sl.

¹⁴⁹ Vita Methodii II; gl. k temu Chrysos, *Settlements of Slavs and Byzantine sovereignty*, str. 126.

¹⁵⁰ Podobno stanje ugotavlja Wiesinger, *Regionale und überregionale Sprachausformung*, str. 340 sl., tudi pri nemškem jeziku in njegovi vlogi identitetnega markerja.

¹⁵¹ Gl. Skok, *Etimologijski rječnik 2*, str. 516; Bezljaj, *Etimološki slovar 2*, str. 219.

vsi slovanski sosedje, ki so govorili »nerazumljivo« – npr. Madžari, romanski sosedje v Italiji, Grki ali pa baltska ljudstva – označeni kot »nemi« in da je bilo tu razlikovanje opredeljeno na neki drugi in ne jezikovni ravni.¹⁵²

Povsem drugačen je bil položaj slovanskega jezika pri razmejevanju številnih, večjih in manjših slovanskih skupin in ljudstev znotraj slovanskega sveta, ki so se med seboj razlikovala po različnih etničnih imenih, ki so jih nosila in ki odražajo njihove specifične, individualne identitete.¹⁵³ Tu neke vloge jezika kot razločevalnega faktorja ni mogoče ugotoviti. Poljaki in Čehi so bili npr. okrog leta 1000 že zelo jasno izoblikovani identitetni skupnosti, ki sta vsaka v svojem sosedu celo že videli najhujšega sovražnika, toda neka jezikovna razlika med obema je v najboljšem primeru komaj obstajala in jezik vsekakor ni bil faktor razmejitve.¹⁵⁴ Jezikovnih razlik tudi ni zaznati npr. med Karantanci in Karnolci ali med Srbi in Hrvati, Moravani in Čehi, da o številnih slovanskih skupinah z različnimi etničnimi imeni med Labo, Salo in Odro ali pri vzhodnih Slovanih sploh ne govorimo. Znotraj istega ali pa vsaj precej homogenega jezikovnega prostora jezik povsem razumljivo ni mogel biti sredstvo razmejitve in meje med posameznimi slovansko opredeljenimi *gentes* so se vlekle na podlagi drugačnih kriterijev in danosti. Kot kažejo naši primeri in kot se kaže tudi drugod po Evropi, se jeziki pač ne začenjajo ali končujejo na političnih mejah.¹⁵⁵ Z drugimi besedami povedano, političnih meja Karantanije ni mogoče povezati z nobenimi notranjimi dialektalno-jezikovnimi mejami slovanščine in isto velja tudi za politične meje Kocljevih panonskih Slovanov, Svetopolkovih Moravanov ali pa Branimirjevih Hrvatov, če naštejemo le nekaj nam najbližjih primerov. Tudi oni še enkrat več potrjujejo, da so jezikovna in etnična identiteta, jezikovna in etnična skupnost, jezikovne in etnične (politične) meje različne stvari. Razmerje med jezikom (jeziki) in ljudstvom (ljudstvi) je bilo v (zgodnjem) srednjem veku preveč kompleksno, da bi ga bilo mogoče zreducirati na preprosto in enoznačno predstavo o jezikovno-narodni uniformiranosti znotraj enih političnih meja, ki nam jo je vcepilo 19. stoletje. Tudi zato se velja na koncu spomniti stavka Františka Grausa, da je vsaka skupnost sicer konstituirana tudi z njenim jezikom, povsem drugo vprašanje pa je, v kolikšni meri je z njim tudi že determinirana.¹⁵⁶

¹⁵² Gl. Graus, *Nationenbildung*, str. 26 in op. 59.

¹⁵³ Gl. npr. Herrmann, *Welt der Slawen*, str. 50 (zemljevid); isti, *Die Slawen in Deutschland*, str. 55 (zemljevid).

¹⁵⁴ Graus, *Nationenbildung*, str. 55.

¹⁵⁵ Gl. Smith, *Europe after Rome*, str. 13–27. Tudi Fried, *Der Weg*, str. 1050, ugotavlja, da niti ena delitev frankovske države ni sledila jezikovnim mejam in da čeprav so se nahajale od Ludvika Nemškega vse nemške pokrajine pod oblastjo enega samega kralja, se njegova oblast nikoli ni končevala na nemških (jezikovnih) mejah.

¹⁵⁶ Graus, *Nationenbildung*, str. 26.

POVZETEK

Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja)

Peter Štih

Misli in teze v tej razpravi so bile prvič predstavljene v referatu *Slawisch, Alpenslawisch oder Slowenisch zwischen Donau und Adria im Frühmittelalter* v okviru mednarodnega simpozija *Sprache und Identität*, ki ga je na Dunaju 15.–17. 1. 2009 v okviru *Österreichische Akademie der Wissenschaften* organiziral njen *Institut für Mittelalterforschung*. V obsegu, precej krajšem od zgornje razprave in hkrati precej daljšem od sledečega povzetka, bo razprava v nemščini dostopna v objavi v seriji *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, ki jo izdaja omenjeni inštitut.

V prvem delu razprave so obravnavane podlage moderne precepceje starih jezikovnih praks. Avtor ugotavlja, da so ti pogledi v največji meri nastali v 19. stol. v nedrjih in hkrati pod vplivom razvijajočega se nacionalizma, kjer je postal jezik eden centralnih pojmov nacionalnega diskurza. Da sta jezik in narod (ljudstvo) kongruentna pojma in da govori vsak narod (ljudstvo) svoj jezik, sodi med znanstvena prepričanja tistega časa. Med tiste moderne evropske narode, pri katerih je korelacija med jezikom in narodno identiteto še posebej izrazita, sodijo tudi Slovenci. Kontinuiteta jezika, ki ga govorijo moderni Slovenci z jezikom Slovanov, ki so se na začetku srednjega veka naselili v vzhodne Alpe, je omogočila podaljšanje nacionalne zgodovine Slovencev v zgodnji srednji vek. S to nacionalizacijo zgodovine in jezika so nacionalizirajoči se Slovenci 19. stol. dobili zgodovinsko legitimacijo za svoj narodni obstoj. V izven vsakega dvoma vzpostavljenem prepričanju, ki je že v zgodnjem srednjem veku videlo v Slovencih jasno definirano etnično in jezikovno skupnost z nesporno kontinuiteto, se je zdelo znanstveno povsem oportuno, da se je iste pojme virov razumelo in prevajalo različno: kjer je bilo iz konteksta razvidno, da se npr. pojma *Sclavi* ali pa *lingua Sclavanica* nanašata na vzhodnoalpski prostor, sta bila prevajana in razumljena kot Slovenci in slovenski jezik, drugje pa kot Slovani in slovanski jezik.

V drugem delu razprave so obravnavani pogledi modernega jezikoslovja na vprašanje jezika Slovanov med Donavo in Jadranom. Čeprav se mnenja jezikoslovcev ponekod med seboj zelo razlikujejo, je kljub temu možno povzeti, da naziranje, po katerem je bil v zgodnjem srednjem veku v vzhodnih Alpah že govorjen poseben slovanski jezik, pa naj ga imenujemo slovenski, praslovenski, staroslovenski ali pa alpskoslovanski, jezikoslovno ni utemeljeno. Z jezikoslovnega stališča je lahko v najboljšem primeru reči, da so Slovani vzhodnoalpskega prostora govorili poseben dialekt oziroma različne dialekte slovanskega jezika, čeprav je potrebno tudi to izjavo omejiti z opozorilom, da je ta dialekt (dialekte) nemogoče zamejiti nasproti drugim slovanskim dialektom in da tudi znotraj sebe obravnavani jezikovni prostor ni bil enoten. Če za govore, ki so jih govorili Slovani v vzhodnih Alpah – in v enemu od njih so bili najverjetneje zapisani tudi Brižinski spomeniki – uporabimo pojem jezik, potem se zdi z jezikoslovnega stališča najbolj primerno ta jezik označiti kot slovanski jezik.

V tretjem delu razprave je obravnavano dožemanje jezikovnih razmer med srednjeveškimi Slovani pri sodobnikih. Pri tem se je avtor lahko naslonil na številne izjave starocerkvenoslovanskih, latinskih, grških in tudi arabskih piscev. Te kažejo, da so menili, da različne slovanske (etnične) skupine govorijo en in isti – slovanski jezik in ta pojem je prekrival vse realno obstoječe razlike ter ustvarjal podobo jezikovne enakosti in enotnosti. Vsekakor nesporna dialektalna divergentnost ni bila nobena ovira zavesti o jezikovni enotnosti.

V zaključnem diskurzu je obravnavan še pomen jezika za etnično identiteto pri Slovanih. Pri tem avtor ugotavlja, da sta slovanska identiteta in zavest o obstoju nadregionalne slovanske skupnosti, ki tvori posebno celoto, temeljili na predstavi, da imajo različna ljudstva, ki so se razumela kot slovanska, skupen jezik in da živijo na enak način. Enakost oziroma sorodnost jezika in običajev sta bila kriterija, da se je nek posameznik ali pa neka skupina lahko prištevala k Slovanom oziroma, da je bila prištevana k njim. Z drugimi besedami povedano, v izrazu *Slovéne*

oziroma *Sclavica gens* je bila subsumirana predstava o jezikovni povezanosti njenih članov in identičnosti njihovega načina življenja.

Seznam virov in literature

Kratice

- D. H. IV. Die Urkunden Heinrichs IV.
 D. O. I. Die Urkunden Konrad I., Heinrich I. und Otto I.
 D. O. II. Die Urkunden Otto des II.
 D. O. III. Die Urkunden Otto des III.
 MGH Monumenta Germaniae Historica
 MMFH Magnae Moraviae fontes historici

Viri

- Adam von Bremen, Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum* (ed. Johann Martin Lappenberg, MGH, Scriptorum 7, Hamburg 1846), str. 267–389.
Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis (ed. Georg Heinrich Pertz, Friedrich Kurze, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusati [7], Hannover 1891).
Anonymi descriptio Europae orientalis. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia. Anno MCCCXVIII exarata (ed. Olgierd Gorka, Krakow 1916).
Arabské správy o Slovanoch (9.-12. storočie) (ed. Ján Pauliny, Bratislava 1999).
Aurelius Augustinus, De civitate Dei (ed. Bernhard Dombart, Alfons Kalb, Corpus Christianorum, Series Latina XLVII/XIV 1-2, Turnhout 1955).
Bartholomaeus Anglicus, De proprietatibus rerum (ed. Anton E. Schönbach, Des Bartholomaeus Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240, v: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 27 [1906]), str. 69–80.
Bohorizh Adam, Arcticae horulae succisivae / Zimske urice proste (prevod. in spremno študijo napisal Jože Toporišič, Maribor 1987 [reprint izdaje iz 1584 s paralelnim slov. prevodom]).
Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Znanstvenokritična izdaja (ur. Darko Dolinar, Jože Faganel, 3. dopolnjena izdaja, Ljubljana 2004).
Chronica Sancti Benedicti Casinensis (ed. Georg Waitz, MGH, Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI.-IX., Hannover 1878), str. 467–488.
Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio (ed. Gyula Moravcsik, Romilly J. H. Jenkins [English translation], Corpus fontium historiae Byzantinae 1, Dumbarton Oaks, Washington DC 21967).
Cosma Pragensis, Chronica Boemorum (ed. Bertold Bretholz, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series 2, Berlin 1923).
Die Goldene Bulle vom 10. Januar und 25. Dezember 1356 (ed. Wolfgang D. Fritz, MGH, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 11, Dokumente zur Geschichte des Deutschen Reiches und seiner Verfassung 1354-1356, Weimar 1978-1992), str. 535–635.
Die Königsaal-Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag (ed. Johann Loserth, Fontes rerum Austriacarum 1/8, Wien 1875).
Die Traditionen des Hochstifts Freising 1 (ed. Theodor Bitterauf, Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte NF 4, München 1905).

- Die Urkunden Heinrichs IV.* (ed. Dietrich Gladiss, MGH, Diplomata regum et imperatorum Germaniae 6/1, Hannover ²1978).
- Die Urkunden Konrad I., Heinrich I. und Otto I.* (ed. Theodor Sickel, MGH, Diplomata regum et imperatorum Germaniae 1, München ²1980).
- Die Urkunden Otto des II.* (ed. Theodor Sickel, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/1, München ²1980).
- Die Urkunden Otto des III.* (ed. Theodor Sickel, MGH, Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/2, München ²1980).
- Einhard, Vita Karoli Magni* (ed. Georg Heinrich Pertz, Georg Waitz, Oswald Holder-Egger, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi [25], Hannover-Leipzig ⁶1911).
- Eneë Silvii Piccolominei postea Pii PP. II De Evropa* (ed. Adrianus van Heck, Studi e testi 398, Città del Vaticano 2001).
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1, 2* (izd. Franc Kos, Ljubljana 1902, 1906).
- Helmold von Bosau, Cronica Slavorum* (ed. Johann Martin Lappenberg, Bernhard Schmeidler, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi [32], Hannover ³1937).
- Herberstein Sigismund von, Rerum Moscoviticarum Comentariorum*. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand. Basel 1556 und Wien 1557 (Unter der Leitung von Frank Kämpfer erstellt von Eva Maurer und Andreas Fülberth; redigiert und herausgegeben von Hermann Beyer-Thoma, München 2007).
- Iohannis VIII. papae registrum* (ed. Erich Caspar, MGH, Epistolae 7, Epistolae Karolini aevi 5, Berlin 1928), str. 1–272.
- Herbord, Dialogus de vita Ottonis episcopi Baberbengensis* (ed. Rudolf Köpke, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum [33], Hannover 1868).
- Isidorus Hispalensis episcopus, Etymologiae sive Originum libri XX* (ed. Wallis Martin Lindsay, Oxford 1911).
- Laonicus Chalcocondylas Athenensis, Historiarum Libri Decem* (ed. Immanuel Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1843).
- Magnae Moraviae fontes historici 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii* (ed. Dagmar Bartoňková, Lubomír Havlík, Ivan Hrbek, Jaroslav Ludvíkovský, Radoslav Večerka, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica 134, Brno 1969).
- Nithard, Historiarum libri IV* (ed. Ernst Müller, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum [44], Hannover 1907).
- Niederösterreichisches Urkundenbuch 1; 777 bis 1076* (Unter Mitarbeit von Dagmar Weltin, Günther Marian und Christina Mochty-Weltin bearbeitet von Maximilian Weltin und Roman Zehetmayer, St. Pölten 2008).
- O pismenehъ ѣрморизца Храбра* (ed. Kujo M. Kuev, Černorizec Храбръ, Sofija 1967), str. 188–191.
- Paulus Diaconus, Historia Langobardorum* (ed. Georg Waitz, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum 48, Hannover 1878).
- Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v' povremennom porjadkě* (izd. Vatroslav Jagić, Istočnik dlja istorii slavjanskoj filologii 1, Sanktpeterburg 1885).
- Pisma slovenskih protestantov* (izd. Jože Rajhman, Korespondence pomembnih Slovencev 11, Ljubljana 1997).
- Povest' vremennyh let* (ed. Dmitrij Tschizewskij, Die Nestor-Chronik, Slawistische Studienbücher 6, Wiesbaden 1969).

- Regino abbas Prumiensis, Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* (ed. Hermann Wasserschleben, Leipzig 1840).
- Scriptores Rerum Polonicarum 12* (Archiwum Komisji Historycznej 4, Krakow 1888).
- Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553* (Hg. Theodor Georg von Karajan, *Fontes rerum Austriacarum* I/1 Graz ²1969), str. 67–396.
- Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen* (Hg. Erwin Herrmann, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 17, München 1965).
- Stephani papae V. fragmenta registri* (ed. Erich Caspar, MGH, *Epistolae* 7, *Epistolae Karolini aevi* 5, Berlin 1928), str. 334–353.
- Stephani papae V. epistolae passim collectae, quotquot ad res Germanicas spectant* (ed. Gerhard Laehr, MGH, *Epistolae* 7, *Epistolae Karolini aevi* 5, Berlin 1928), str. 354–365.
- Truber Primus, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk* (Hg. Oskar Sakrausky, Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte V/1, Wien 1989).
- Vita Constantini* (ed. Franc Grivec, Franc Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* [Radovi Staroslovenskog instituta 4], Zagreb 1960), str. 95–143.
- Vita Methodii* (ed. Franc Grivec, Franc Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* [Radovi Staroslovenskog instituta 4], Zagreb 1960), str. 147–167.
- Widukind, Res gestae Saxonicae* (ed. Georg Waitz, MGH, *Scriptores* 3, Hannover 1839), str. 408–467.

Literatura

- Belke Klaus, Soustal Peter (Red.), *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos* (Byzantinische Geschichtsschreiber 19, Wien 1995).
- Bernhard Günther, Die Bibliothekschenkung des Bischofs Sigismund von Laibach (1484). Ein Beitrag zum Humanismus in Innerösterreich, v: Darja Mihelič (ur.), *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (Ljubljana 2005), str. 187–196.
- Bezljaj France, *Eseji o slovenskem jeziku* (Ljubljana 1967).
- Bezljaj France, *Etimološki slovar slovenskega jezika* 2 (Ljubljana 1982), 3 (Ljubljana 1995).
- Bezljaj France, Predslovanski ostanki v slovanščini, v: isti, *Zbrani jezikoslovni spisi 1* (ur. Metka Furlan, Ljubljana 2003), str. 128–147.
- Bezljaj France, Slovenščina v krogu slovanskih jezikov, v: isti, *Zbrani jezikoslovni spisi 1* (ur. Metka Furlan, Ljubljana 2003), str. 305–313.
- Borgolte Michael, Migrationen als transkulturelle Verflechtung im mittelalterlichen Europa. Ein neuer Pflug für alte Forschungsfelder, v: *Historische Zeitschrift* 289 (2009), str. 261–285.
- Borgolte Michael, Schneidmüller Bernd (Hg.), *Hybride Kulturen im mittellaterlichen Europa / Hybrid Cultures in Medieval Europe* (Europa im Mittelalter 16, Berlin 2010).
- Borst Arno, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, 4 Bde. (Stuttgart 1957–1963).
- Brather Sebastian, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen* (Erganzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 42, Berlin-New York 2004).
- Burke Peter, *Wörter machen Leute. Gesellschaft und Sprachen im Europa der frühen Neuzeit* (Berlin 2006).

- Chrysos Evangelos, Settlements of Slavs and Byzantine sovereignty in the Balkans, v: Klaus Belke, Ewald Kislinger, Andreas Külzer, Maria A. Stassinopoulou (Hg.), *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65 Geburtstag* (Wien-Köln-Weimar 2007), str. 123–135.
- Curta Florin, The Slavic *lingua franca* (Linguistic Notes of an Archeologist Turned Historian), v: *East Central Europe* 31 (2004), str. 125–148.
- Daniel Natalia, *Handschriften des zehnten Jahrhunderts aus der Freisinger Dombibliothek. Studien über Schriftcharakter und Herkunft der nachkarolingischen und ottonischen Handschriften einer bayerischen Bibliothek* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 11, München 1973).
- Die Goldene Bulle. Nach König Wenzels Prachthandschrift* (Die bibliophilen Taschenbücher 84, Dortmund 31989).
- Dreus Peter, *Herder und die Slaven. Materialien zur Wirkungsgeschichte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (Slavistische Beiträge 267, München 1990).
- Ehbrecht Wilfried, Helmold v. Bosau, v: *Lexikon des Mittelalters* 4 (1999), st. 2125.
- Elsie Robert, Albania in the 'Anonymi descriptio Europae orientalis' (1308 A. D.), v: *Zeitschrift für Balkanologie* (1990), str. 24–28.
- Fichte Johann Gottlieb, Zwölf Rede an die deutsche Nation, v: isti, *Sämmtliche Werke* 7 (Hg. Immanuel Hermann Fichte, Berlin 1846).
- Fine John V. A. Jr., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century* (Ann Arbor-Michigan 1991).
- Fraehn Christian Martin, *Ibn Fozslan's und andere Araber Berichete über die Russen älterer Zeit* (St. Petersburg 1823).
- Fried Johannes, *Der Weg in die Geschichte. Die Ursprünge Deutschlands bis 1024* (Berlin 1998).
- Gamillscheg Ernst, Die Grafen von Cilli in griechischen Quellen, v: Rolanda Fugger Germadnik (ur.), *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Zbornik mednarodnega simpozija* (Celje 1999), str. 419–421.
- Gardt Andreas, *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland. Vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert* (Berlin-New York 1999).
- Gardt Andreas (Hg.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart* (Berlin 2000).
- Geary Patrick J., *Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope* (Ljubljana 2005).
- Grafenauer Bogo, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Dela Slovenske akademije znanosti in umetnosti I/7, Ljubljana 1952).
- Graus František, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter* (Nationes 3, Sigmaringen 1980).
- Graus František, Kontinuität und Diskontinuität des Bewußtseins nationaler Eigenständigkeit im Mittelalter, v: isti, *Ausgewählte Aufsätze (1959–1989)*, Hg. von Hans-Jörg Gilomen, Peter Moraw, Reiner C. Schwinges (Vorträge und Forschungen 55, Stuttgart 2002), str. 65–72.
- Grdina Igor, Oris raziskav, v: *Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Znanstvenokritična izdaja* (ur. Darko Dolinar/Jože Faganel, 3. dopolnjena izdaja, Ljubljana 2004), str. 154–162.
- Greenberg Marc L., Glasovna podoba slovenskega jezika skozi čas, v: *Slavistična revija* 54 (2006) [Posebna številka: Slovensko jezikoslovje danes], str. 167–175.
- Greenberg Marc L., *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika* (Maribor 2002).
- Greenberg Robert D., *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad sprsko-hrvatskoga* (Zagreb 2005).

- Grewendorf Günther, Hamm Fritz, Sternefeld Wolfgang, *Sprachliches Wissen. Eine Einführung in moderne Theorien der grammatischen Beschreibung* (Taschenbuch Wissenschaft 695, Frankfurt am Main 1993).
- Grivec Franc, *Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod 863-1963* (Celje 1963).
- Hannick Christian, Chrabr, v: *Lexikon des Mittelalters* 2 (1999), st. 1895–1896.
- Hauptmann Ljudmil, (ocena knjige) Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije* (Ljubljana 1933), v: *Jugoslovenski istoriski časopis* 1 (1935), str. 506–509.
- Hauptmann Ljudmil, *Nastanek in razvoj Kranjske* (Ljubljana 1999).
- Herberstein Sigismund, *Moskovski zapiski* (prevod. in z op. opremil Ludovik Modets Golia, Ljubljana 2001).
- Herders Conversations-Lexikon* Bd. 5 (Freiburg im Breisgau 1857).
- Herrmann Joachim (Hg.), *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert* (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR 14, Berlin 1985).
- Herrmann Joachim (Hg.), *Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur* (Leipzig-Jena-Berlin 1986).
- Hirschi Caspar, *Wetkampf der Nationen. Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit* (Göttingen 2005).
- Hobsbawm Eric J., *Nacije in nacionalizem po letu 1780* (Ljubljana 2007).
- Holzer Georg, Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall, v: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41 (1995), str. 55–89.
- Holzer Georg, Zum gemeinslavischen Dialektkontinuum, v: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 43 (1997), 87–102.
- Holzer Georg, Zur Frage der Nordgrenze des slowenischen Sprachgebiets im Mittelalter, v: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 53 (2007), str. 27–35.
- Holzer Georg, Zur Sprache des mittelalterlichen Slaventums in Österreich. Slavisch unter bairischem Einfluss, v: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48 (2002), str. 53–73.
- Hroch Miroslav, *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich* (Synthesen: Probleme europäischer Geschichte 2, 2005).
- Hünemörder Christian, Mückshoff Meinolf, Bartholomaeus Anglicus, v: *Lexikon des Mittelalters* 1 (1999), st. 1492–1493.
- Ivanka Endre (Hg.), *Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen* (Byzantinische Geschichtsschreiber II, Graz-Wien-Köln 1965).
- Kamusella Tomasz, *The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident?* (IWM Working Paper 1, Vienna 2005).
- Katičić Radoslav, *Ein Ausblick auf die slawischsprachige Völkerwelt im Südosten* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 37, Wien 1996).
- Katičić Radoslav, Die Ethnogenesen in der Avaria, v: Herwig Wolfram, Walter Pohl (Hg.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern* 1 (Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 12, ÖAW, Denkschriften der phil.-hist. Kl. 201, Wien 1990), str. 125–128.
- Kazhdan Alexander, Chalkondyles Laonikos, v: *Lexikon des Mittelalters* 2 (1999), st. 1655–1656.
- Kehnel Annete, *Toren Spil und Geltungsmacht. Die Geschichte der Symbole der Kärntner Herzogseinsetzung*, v: Gert Melville (Hg.), *Institutionalität und Symbolisierung. Verfestigungen kultureller Ordnungsmuster in Vergangenheit und Gegenwart* (Köln-Weimar-Wien 2001), str. 477–491.

- Kidrič France, *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti* (Ljubljana 1929–1938).
- Kodrić Snježana, *Jezik i nacionalizam* (Zagreb 2010).
- Kodrić Snježana, Jezična povijest i formiranje nacija (odgovor Z. Pandžiću i T. Maroeviću), v: *Književna republika* 6/5-7 (2008), str. 257–281.
- Kodrić Snježana, O naciji, povijesti i jeziku (odgovor A. Kovačecu), v: *Književna republika* 6/1-2 (2008), str. 186–208.
- Kodrić Snježana, Sprache und Nationalismus in Kroatien, v: Bernhard Symanzik (Hg.), *Studia Philologica Slavica. Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag* 1 (Berlin 2006), str. 337–348.
- Koerner Konrad E. F., Ideology in 19th and 20th century study of language: A neglected aspect of linguistic historiography, v: *Indogermanische Forschungen* 105 (2000), str. 1–26.
- Kopitar Bartholomäus, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (Laibach 1808).
- Koppelman Heinrich L., *Naton, Sprache und Nationalismus* (Leiden 1956).
- Kosi Jernej, Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?, v: *Zgodovinski časopis* 64 (2010), str. 154–175.
- Krahwinkel Harald, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30, Wien-Köln-Weimar).
- Kranjec Marko, Bibliografija, v: *Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Znanstvenokritična izdaja* (ur. Darko Dolinar/Jože Faganel, 3. dopolnjena izdaja, Ljubljana 2004), str. 162–191.
- Kronsteiner Otto, *Die alpenlawischen Personennamen* (Österreichische Namenforschung Sonderreihe 2, Wien 1975).
- Kronsteiner Otto, Kartographische Darstellungen der Grenzen zwischen dem West- und Südslawischen auf österreichischem Gebiet, v: *Österreichische Namenforschung* 1/74 (1974), str. 10–18.
- Kronsteiner Otto, Wem gehören die Freisinger Denkmäler heute?, v: *Die Slawischen Sprachen* 53 (1997), str. 4.
- Kronsteiner Otto, Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler und der alpenlawischen Orts- und Personennamen, v: *Die Slawischen Sprachen* 21 (1990), str. 105–114.
- Kurdorfer Dieter, Zgodovinski in literarni pomen rokopisa z »Brižinskimi spomeniki«, v: *Zgodovinski časopis* 59 (2005), str. 7–21.
- Labuda Gerard, Ibrahim ibn Ya'kūb, v: *Lexikon des Mittelalters* 5 (1999), st. 321–322.
- Löchte Anne, *Johann Gottfried Herder. Kulturtheorie und Humanitätsidee der Ideen, Humanitätsbriefe und Adrastea* (Epistemata. Reihe Literaturwissenschaft 540, Würzburg 2005).
- Luther Martin, *Tischreden oder Colloquia* (Leipzig 1847).
- Makarovič Gorazd, *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke. Novoveške ednitčne identitete pred slovensko narodno zavestjo* (Ljubljana 2008).
- Marquart Josef, *Osteuropäische und ostasiatische Streizüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts* (Leipzig 1903).
- McKitterick Rosamond, *Karl der Große* (Darmstadt 2008).
- Mlinar Janez, *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih* (Historia 11, Ljubljana 2005).
- Mohr Andreas, *Das Wissen über die Anderen. Zur Darstellung fremder Völker in den fränkischen Quellen der Karolingerzeit* (Studien und Texte zum Mittelalter und zur frühen Neuzeit 7, Münster 2005).

- Mühlmann Wilhelm E., Ethnogenie und Ethnogenese. Theoretisch-ethnologische und ideologiekritische Studie, v: *Studien zur Ethnogenese* (Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften 72, Opladen 1985), str. 9–27.
- Müller Jakob, Raba imena Slovinci v 16. stoletju, v: *Škrabčeva misel* 4 (2002), str. 21–41.
- Müller Jakob, Temelji slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju, v: *Slavistična revija* (= *Trubarjeva številka*) 56/57 (2008/2009) str. 165–187.
- Orožen Martina, Dalmatinov register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika, v: *Jezik in slovstvo* 29/6 (1984), str. 196–201.
- Pauliny Ján, *Arabské správy o Slovanoch (9.-12. storočie)* (Bratislava 1999).
- Peti-Stantić Anita, *Jezik naš i/ili njihov. Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa* (Zagreb 2008).
- Pogačnik Jože, Das Schicksal der Freisinger Denkmäler in der Slawistik, v: Jože Pogačnik (Hg.), *Freisinger Denkmäler/Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Literatur–Geschichte–Sprache–Stilart–Texte–Bibliographie* (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 2, München 1968), str. 3–17.
- Pohl Heinz-Dieter, Die Linguistischen, historischen und juridischen Voraussetzungen der Zweisprachigkeit in Kärnten, v: Otto Kronsteiner, *Die slowenischen Namen Kärntens. Mit einer Einleitung von Heinz Dieter Pohl* (Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 1, Wien 1982), str. 5–43.
- Pohl Heinz-Dieter, Die *Slavia submersa* in Österreich: ein Überblick und Versuch einer Neubewertung, v: *Linguistica* 45 (2005), str. 125–150.
- Pohl Heinz-Dieter, *Unsere slowenischen Ortsnamen / Naša slovenska krajevna imena* (Klagenfurt/Celovec 2010).
- Pohl Walter, Telling the difference – Signs of ethnic identity, v: Walter Pohl, Helmut Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities 300-800* (The Transformation of the Roman World 2, Leiden-New York-Köln 1998), str. 17–69.
- Popowska-Taborska Hanna, *Zgodnja zgodovina Slovanov v luči njihovega jezika* (Ljubljana 2005).
- Popowska-Taborska Hanna, The Slavs in the Early Middle Ages from the Viewpoint of the Contemporary Linguistics, v: Przemysław Urbańczyk (ed.) *Origins of Central Europe* (Warsaw 1997), str. 91–96.
- Porzig Walter, *Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der Sprachwissenschaft* (Tübingen – Basel 1993).
- Paul Puntchart, *Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. Ein verfassungs- und kulturgeschichtliches Beitrag* (Leipzig 1899).
- Ramovš Fran, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I* (Ljubljana 1995).
- Ramovš Fran, Kos Milko, *Brižinski spomeniki* (Ljubljana 1937).
- Rupel Mirko (ur.), *Slovenski protestantski pisci* (Ljubljana 1966).
- Schlözer Avgust Ludvig, *Vorstellung seiner Universalhistorie* (Göttingen 1771).
- Simoniti Primož, *Humanizem na Slovenskem* (Ljubljana 1979).
- Simoniti Primož, *Med humanisti in starimi knjigami* (Ljubljana 2008).
- Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 2 (Zagreb 1972), 3 (Zagreb 1973).
- Smith Julia M. H., *Europe after Rome. A new Cultural History 500–1000* (Oxford-New York 2005).
- Snoj Marko, *Slovenski etimološki slovar* (Ljubljana 1997).
- Sundhaufen Holm, *Der Einfluß der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 27, München 1973).

- Štih Peter, Ej ko goltneš do tu-le, udari po konjih! O avtohtonističnih in podobnih teorijah pri Slovencih in na Slovenskem, v: *Zgodovina za vse* 3 (1996) št. 2, str. 66–80.
- Štih Peter, Linhart kot zgodovinar, v: *Anton Tomaž Linhart. Jubilejna monografija ob 250 letnici rojstva* (Ljubljana 2005), str. 291–310.
- Štih Peter, »*Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412) (Nova Gorica 1999).
- Tersch Harald, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen* (Wien-Köln-Weimar 1998).
- Toporišič Jože, Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar – Dobrovski – Köppen), v: *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in literaturi* (Obdobja 10, Ljubljana 1989), str. 11–34.
- Untermann Jürgen, Ursprache und historische Realität. Der Beitrag der Indogermanistik zu Fragen der Ethnogenese, v: *Studien zur Ethnogenese* (Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften 72, Opladen 1985), str. 133–164.
- Valvasor Johann Weichard, *Die Ehre des Herzogthums Crain* (Laybach 1689).
- Vilfan Sergij, Kulturregion und Nation. Gemeinschaften und Gemeinsamkeiten, v: Manfred Prišchnig (Hg.), *Identität und Nachbarschaft. Die Vielfalt der Alpen-Adria-Länder* (Studien zu Politik und Verwaltung 53, Wien-Köln-Graz 1994), str. 91–113.
- Wakounig Marija, »... hab ich teutsch und windisch gelernet...« O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina, v: *Zgodovinski časopis* 59 (2005), str. 45–55.
- Wattenbach Wilhelm, Levison Wilhelm, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vorzeit und Karolinger, II. Heft: Die Karolinger vom Anfang des 8. Jahrhunderts bis zum Tode Karls des Grossen* (bearb. Wilhelm Levison und Heinz Löwe, Weimar 1953).
- Wattenbach Wilhelm, Levison Wilhelm, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vorzeit und Karolinger, IV. Heft: Die Karolinger vom Vertrag von Verdun bis zum Herrschaftsantritt der Herrscher aus dem sächsischen Hause. Italien und das Papstum* (bearb. Heinz Löwe, Weimar 1963).
- Wattenbach Wilhelm, Holtzmann Robert, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier, 2. Teil, III. und IV. Heft: Das Zeit des Investiturstreits (1050–1125)* (Neuausgabe besorgt v. Franz-Josef Schmale, Darmstadt 1967).
- Wattenbach Wilhelm, Schmale Franz-Josef, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Kaiser Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnum, I. Bd.* (Von Franz-Josef Schmale unter der Mitarb. von Irene Schmale-Ott und Dieter Berg, Darmstadt 1976).
- Wenskus Reinhard, Die slavischen Stämme in Böhmen als ethnischen Einheiten, v: František Graus, Herbert Ludat (Hg.), *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit* (Wiesbaden 1967), str. 32–41.
- Wenskus Reinhard, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes* (Köln-Graz 1961).
- Wiesinger Peter, Regionale und überregionale Sprachausformung im Deutschen vom 12. bis 15. Jahrhundert unter dem Aspekt der Nationsbildung, v: Joachim Ehlers (Hg.), *Ansätze und Diskontinuität deutscher Nationsbildung im Mittelalter* (Nationes 8, Sigmaringen 1989), str. 321–343.
- Wiwjora Ingo, *Der Germanenmythos. Konstruktion einer Weltanschauung in der Altertumsforschung des 19. Jahrhundert* (Darmstadt 2006).
- Wolfram Herwig, *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907* (Wien 1995).

Zagiba Franz, »Krléš« und »Christe Keinâdo bei der Begrüssung Thietmars als esrten Bischof von Prag in Jahre 1076, v: *Millenium dioeceseos Pragensis 973–1973. Beiträge zur Kirchengeschichte Mitteleuropas im 9.-11. Jahrhundert* (Annales instituti Slavici 8, Wien-Köln-Graz 1974), str. 119–126.

Žiga Herberstein, *odkritelj Rusije. XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah* (Razstavni katalog, Ljubljana 1999).